

Mokslo Lietuva

KODĖL PRARASTOS MOKSLO
BENDRUOMENĖS GALIOS

■ 2-3, 11 p.

TROJOS ARKLYS
LIETUVIŲ KALBAI

■ 10 p.

■ 6-7 p. Erškėčiuotu keliu lydėjo kalbą į lietuvių mokyklą ■ 12-13 p. Profesorės Pranės Dundulienės šimtmečiui ■ 15 p. Nacionalinės patentinės sistemos kūrimo dvidešimtmetis

Nr. 22(444)

Leidžiamas nuo 1989 m., du kartus per mėnesį



*Ramių ir stebuklingų
Šv. Kalėdų!*

Liaudies meno magijos užburta

Dailininkės Anastazijos Tamošaitienės 100-osioms gimimo metinėms

Lietuva yra ten, kur yra lietuvių, su savo gimtuoju kraštu susijusių ne vien gimimo vieta ir įrašų pase, bet visa savo būtimi, jausena ir gyvenimo nuostatomis. Jie aplink save kuria savo mažąją tėvynę ir tai daro ne vien sau ar savo tautiečiams, bet visiems žmonėms, nepriklausomai nuo tautybės, religinių, politinių ir kitokių įsitikinimų. Lietuva į pasaulį prabyla savo sūnų ir dukterų darbais.

Lietuviškumo buveinė prie Šv. Lauryno upės

Šios mintys kyla apmąstant mūsų žymiųjų dailininkų, tekstilinių, liaudies meno puoselėtojų Anastazijos ir Antano Tamošaičių likimą. Vertinant laiko ir geografijos požiūriu jų likimą būtų galima padalyti tarsi į dvi dalis – nepriklausomos Lietuvos laikotarpį ir Antrojo pasaulinio karo pasekmes, kai Anastazijai Tamošaitienei visiems laikams, o Antanui Tamošaičiui labai

ilgiems gyvenimo metams teko atsisveikinti su tėvyne. Kaip ir daugelį iš Lietuvos 1944 m. pasitraukusių tautiečių, likimas Anastaziją ir Antaną Tamošaičius blaškė tarp Austrijos ir Vokietijos, kol galop 1948 m. abu apsistojo Kanadoje. Įsikūrė prie Šv. Lauryno upės, netoli Tūkstančio salų vietovės, pusiaukelėje tarp Monrealio ir Toronto Ontario provincijoje. Vietiniai gyventojai tą vietą vadina Kingstonu, nors iki šiuo vardu vadinamo miesto dar dešimt mylių. Tamošaičių dėka ta vietovė buvo tapusi lietuviškuoju „Kingstonu“,

tikru lietuviškojo liaudies meno muziejumi ir savotiška mokykla. Jei ir ne visa tokio tipo muziejui būtina atributika buvo sukaupta Tamošaičių sodyboje, tai bent jau toji, kuri geriausiai išreiškė šeiminių užsiėmimų ir pomėgių. Kraitinės skrynios, raštuotos drobės, kilimai ir, žinoma, audimo staklės sudarė svarbiausią šių namų turinį, lietuviškojo pasaulio meninę aplinką ir dvasią, kuria gyvi buvo ir į šią lietuviškumo buveinę atvykusius sutikdavo svetingieji šeiminkai. Šiuose

■ Nukelta į 4 p.

MOKSLININKŲ GYVENIMAS

Mokslo bendruomenės galios prarastos. Kodėl?

Pabaiga, pradžia Nr. 21

Su Lietuvos mokslininkų sąjungos pirmininku habil. dr. Rimu NORVAIŠA, Vilniaus universiteto Matematikos ir informatikos instituto Atsiktinių procesų skyriaus vyriausiuoju mokslo darbuotoju, bendrauta rengiantis konferencijai „Mokslinių publikacijų vertinimas, mokslinės informacijos sklaida ir žurnalų cituojamumo indeksas: istorija, tendencijos ir perspektyvos“. Ji vyko gruodžio 11 d. Lietuvos mokslų akademijos didžiojoje salėje ir buvo organizuota Lietuvos mokslininkų sąjungos.

Kyla pagunda imituoti mokslinę veiklą

Mokslo Lietuva. Pradėjus nagrinėti mokslo publikacijų vertinimo, sklaidos ir cituojamumo problemas, neišvengiamai tenka atkreipti dėmesį į dabar vykstančią mokslo reformą ir mokslo sistemos organizavimo reikalus. Kas čia turi lemti – valingai valdžios sprendimai ar demokratinei visuomenei priimtini principai?

Rimas Norvaiša. Dėl žodžio „mokslas“ daugiareikšmiškumo lietuvių kalboje reikia patikslinti, kad kalbame apie mokslinių tyrimų sistemos reformą, ne apie švietimo reformą. Šioje srityje matau tik tolesnį visų mokslinių tyrimų institucijų savarankiškumo silpninimo procesą. Šis procesas prasidėjo tada, kai mokslo institutai buvo atskirti nuo Lietuvos mokslų akademijos. Net penkių mokslo ir verslo slėnių kūrimas Lietuvoje yra keistos Europos mokslo politikos įgyvendinimas ir būdas įsisavinti ES tam tikslui skiriamus pinigus. Jos nevedinčiau Lietuvos mokslo reforma, nes ji nekelia sau tikslo gerinti mokslinių tyrimų kokybę ir skatinti jaunus žmones dirbti mokslinį darbą. Tai, kas vyksta Lietuvoje, yra valingų valdžios sprendimų pasekmė, nors turėtų lemti demokratinei visuomenei priimtini principai.

Kodėl taip yra? Nesu sociologas ar politologas, bet paskaitinėjau, ką apie tai rašo kiti. Dažniausiai prieinama prie išvados, kad demokratinės visuomenės principas mūsų šalyje neveikia, įsikerojusi nuostata, kad paprastas žmogus nieko negali pakeisti, su jo nuomone nesiskaitoma. Todėl nieko ir nesistengiama keisti, visuomenės iniciatyvos, visuomeninė veikla esąs tuščias reikalas, laukiama, ką pasakys valdžia. Panašiai galvoja ir tie, kurie sėdi valdžioje. Kadangi jie sėdi aukšto-se vietose, tai ir nusprendžia, ko mums reikia. Nusprendžia mūsų neatsiklausdami, o mes nieko negalime pakeisti, tų sprendimų paveikti. Galimas dalykas, kad mūsų 50 metų gyvenimo patirtis suformavo tokią galvosėną ir net mentalitetą.

ML. Lietuvos mokslininkų sąjungos likimas iš dalies patvirtina, ką Jūs sakote, bet kodėl Atgimimo pradžioje tas mentalitetas nebuvo kliūtis siekti permainų, taip pat ir moksle, visoje švietimo sistemoje? Buvo įkurta Lietuvos mokslininkų sąjunga, jos pirmuosiuose suvažiavimuose dalyvaudavo ir karštai diskutuodavo daugiau nei tūkstantis dalyvių, norinčių prisidėti prie permainų. Visuotinio paki-



Lietuvos mokslininkų sąjungos pirmininkas habil. dr. Rimas Norvaiša, Lietuvos mokslininkų sąjungos instituto direktorius, Vilniaus universiteto Teorinės fizikos ir astronomijos instituto direktoriaus pavaduotojas dr. Vyngintas Gontis ir fizikas prof. habil dr. Kęstutis Makariūnas per konferencijos pertrauką

limo metu permainos atrodė pasiekiamos ir jų buvo entuziastingai siekiama. 1989 m. buvo įkurta Lietuvos mokslininkų sąjunga, siekusi veiksmingai įgyvendinti mokslo ir studijų reformą šalyje. Naujoms idėjoms propaguoti buvo įkurtas Lietuvos mokslininkų laikraštis „Mokslo Lietuva“. Permainų rezultatas – suformuota Lietuvos mokslo taryba, 1991 m. buvo priimtas pirmasis Mokslo ir studijų įstatymas, o 1993 m. buvo įkurta Mokslo, studijų ir technologijų tarnyba. Vėliau buvo įkurta LR Švietimo ir mokslo ministerija, kuri valingais sprendimais ir valdinėmis priemonėmis „iš viršaus“ bandė įgyvendinti tai, ką „iš apačios“ ligi tol darė pati mokslininkų bendruomenė. Kaip dažniausiai ir būna, stiprėjant valdiškom struktūroms, didėjo jų atskirtis nuo mokslo bendruomenės, o baigėsi tuo, kad ir tos bendruomenės jau nebereikia.

R. Norvaiša. Iš pradžių toje visuomeninėje veikloje aktyviai dalyvavau, buvau Vilniaus universiteto Sąjūdžio tarybos narys. Gerai atsime nuotauka, karštą Mokslininkų sąjungos pirmąjį suvažiavimą ir visuotinį pakilimą. Vėliau man iškilė neišvengiamas klausimas: ar toliau aktyviai dalyvauti toje visuomeninėje veikloje, ar grįžti į mokslą? Pasirinkau mokslą, todėl nuo 1991 m. atsidėjau matematikai, tad nuo visuomeninės veiklos nutolau.

Kur šiandien matau didžiausias problemas? Dabartinė mokslo politika Lietuvoje nukreipta spręsti ekonomines šalies problemas, bet ne paties mokslo, ne mokslą kuriančios akademinės bendruomenės problemas. Mokslas tėra tik priemonė padėti verslui. Paradoksas? Taip yra dėl to, kad mokslo politiką šiuo metu formuoja tik ministerijos ir jų pagalbinės institucijos, o akademinė bendruomenei atstovaujanti organizacija jokios įtakos mokslo politikai neturi. Bet kuris Vyriausybės nutarimas, skirtas mokslo pertvarkai, prasideda nuo svarbiausio tikslo formulavimo: mokslinių tyri-

mų ir eksperimentinės plėtros veiklą orientuoti į svarbiausių šalies ekonominių uždavinių sprendimą, tam telkti žmogiškuosius ir materialius išteklius. Todėl visada pabrėžiama mokslo ir verslo bendradarbiavimo svarba ir į tai orientuojamos visos su mokslu susijusios pertvarkos. Pastaruoju metu net ir Prezidentūra daro spaudimą Švietimo ir mokslo ministerijai, taip pat Lietuvos mokslo tarybai siekdama pagerinti sąlygas „pinigus kuriančiam mokslui“ likusio, fundamentaliojo, mokslo sąskaita.

ML. Technokratiškas požiūris, įsivaizduojant, kad mokslas – tai Niutono laikų mechanizmas, skirtas sukliūti alkūninių velenų ir prie jo prikabinant krumpliaručius.

R. Norvaiša. Matyt šis požiūris yra didelių pasaulio šalių mokslo politikos supaprastinta kopija. Tokios šalys kaip JAV ir Kinija ar Europos Sąjunga gali skatinti aukštąsias technologijas, remti fundamentinį mokslą. Ekonomiškai maža šalis negali būti pajėgi vienodai skatinti visas mokslo, technologijų ir eksperimentinės plėtros sritis. Lietuva, kaip ir kitos Vidurio Europos šalys, siekdamos gauti kuo daugiau ES struktūrinės paramos, prioritetams pasirinko informacines technologijas, biotechnologijas ir nanotechnologijas. Būtent šios kryptys finansinių išteklių prasme vyrauja mūsų nacionalinėje kompleksinėje programoje. Dėl mažų mūsų šalies išteklių ir trumparegiškos mokslo politikos neišvengiamai kenčia fundamentinio mokslo tyrimai. Taip samprotaujant ir veikiant atsitiks, kad mokslas nebus pajėgus spręsti šalies problemų, nesugebės išspręsti ir savųjų, tik mokslui būdingų problemų.

ML. Ar galėtumėte įvardyti bent keletą iš tų svarbiausių mokslo problemų?

R. Norvaiša. Svarbiausia akademinės bendruomenės problema – mokslo kokybės reikalai. Į kokybės gerinimą ir turi būti nukreiptas akademinės bendruomenės dėmesys. Tačiau, visa su mokslu susijusi pertvarka atliekama

tik ministerijų ir jų pagalbinių institucijų jėgomis, vyrauja tik valdžios, o ne akademinės bendruomenės požiūris į pertvarką, todėl turime dabartinę rezultatą. Kita svarbi problema yra jaunų žmonių trūkumas moksle. Šiai problemai spręsti reikia gerokai padidinti mokslininkų ir dėstytojų atlyginimą bei pakeisti šiuo metu vyraujančią požiūrį, kad tik verslas yra visko panacėja.

ML. Norima geriau, o išeina kaip visada?

R. Norvaiša. Dabartiniai mokslo politikos svertai mokslo kokybės ne tik negerina, bet ją smukdo. Visa organizacinė aplinka skatina nekokybišką mokslą. Reikia pavyzdžių? Jeigu mokslo kokybę vertinama pagal ISI žurnaluose išspausdintus straipsnius ir jų kiekį, tai yra mokslo profanacija. Mokslininkas verčiamas ne kurti gerą mokslą, bet prisitaikyti prie reikalavimų – kasmet išspausdinti reikalaujamą straipsnių kiekį. Mokslinė veikla yra rizikinga, imantis naujos ir sudėtingos temos, visada gali susidurti su nenumatytais sunkumais, kuriems gali prireikti papildomų lėšų ir laiko sąnaudų. Galima „iškristi“ iš visų grafikų ir dar blogiau – neišspręsti pernelyg sudėtingos problemos. Tai kam rizikuoti, daužyti galvą į sieną, jeigu galima ramiai rašyti straipsnius, kuriuos tikrai žinai, kad pavyks išspausdinti. Kyla pagunda imituoti mokslinę veiklą, kurią ir skatina „iš viršaus“ pateikiami reikalavimai. Mokslininkas verčiamas imtis ne sudėtingiausių ir rizikingų problemų, ne gerinti mokslo kokybę, bet taupyti valdininkų mokslui skiriamas lėšas.

Ne konkrečių problemų sprendimai, bet sistema

ML. Tai kaip siūlote vertinti mokslą?

R. Norvaiša. Pasakysiu paradoksaliai, gal ir nepopuliariai, bet siūlau išvis nevertinti arba bent jau nenaudoti tik vieno vertinimo kriterijaus. Patys mokslininkai sugeba skirti pelus nuo grūdų.

Nėra visiems gyvenimo atvejams tinkamų vertinimo kriterijų. Galėčiau pateikti daugybę mokslo istorijos pavyzdžių, kurie rodo, kad kuo reikšmingesnis atradimas, tuo sunkiau būdavo amžininkų pripažįstamas, o dažniausiai atmestas. Užtektų prisiminti G. Galilėjaus ar M. Koperniko atradimų likimus. Galbūt mažiau žinomas, bet nepaprastai svarbus G. Frege matematinės logikos sukūrimas ir lėtas šio darbo pripažinimas. Svarbiausi mokslo atradimai iš principo keičia įprasto mąstymo logiką, nusistovėjusį požiūrį, todėl labai sunkiai skinasi kelią.

Manau, kad mums svarbu siūlyti ne konkrečių problemų sprendimus, bet kurti sistemą, kuri padėtų priimti gerus pasiūlymus. Mokslo bendruomenė turi siekti, kad atgautų mokslo politiką veikiančius svertus. Norint atgauti mokslo bendruomenės galias, reikia diskutuoti, bendrauti, suvokti bendrus interesus, tikslus ir jų siekti. O Vyriausybė neturi susitapatinti su privačiu verslininku: nori – skiria mokslui pinigus, nenori – neskiria. Vyriausybės nariai tėra savo pareigoms atlikti pasamdytų asmenų grupė, privalanti spręsti ne savo pačių, bet visuomenės, taip pat ir mokslo bendruomenės reikalus. Jeigu nesiėksime normalių sąlygų mokslui, tai nėra prasmės juo užsiimti.

ML. Mokslo reikalai rieda nuožulnija plokštuma žemyn, nežiūrint grandiozinių „slėnių“ programų ir ES Struktūrinių fondų „lėšomis remiamų kai kurių projektų. Ar Jūs nepastebite, kad daugelyje mūsų šalies gyvenimo sričių įsitvirtina liberalusis Laisvosios rinkos instituto požiūris, dėl šių idėjų vykdoma ir mokslo reforma. Kokios jėgos tą ideologiją remia?

R. Norvaiša. Man yra tekę diskutuoti su Laisvosios rinkos instituto buvusiu prezidentu ir kai kuriais jo nariais įvairiais mokslo bendruomenei aktualiais klausimais. Mano oponentai neslėpė, kad juos remia ir palaiko tam tikros struktūros. Svarbiausias diskutuojamas klausimas – kaip privatizuoti švietimo sistemą. Jokių mokslinių tyrimų tas institutas nedarė. Mano kolega prof. A. Račkauskas dar kuriantis Laisvosios rinkos institutui jo tuometinei prezidentei nesėkmingai siūlė bendradarbiauti su VU Ekonometrijos katedra. Instituto darbuotojų viešoji veikla rodo, kad institutas yra politinio spaudimo įrankis, skelbiantis tas idėjas, kurios naudingos monopolistams, bankams ir tiems, kas savo rankose laiko ekonomikos svertus. Tos jėgos tiesiogiai ar netiesiogiai reguliuoja mūsų ekonominį gyvenimą. Visi tikėjomės, kad tos nesąmonės užges, bet jos neužgeso. Jei mūsų akademinė bendruomenė pasiduoda spaudimui, Laisvosios rinkos instituto idėjos įsitvirtina, tai pačios bendruomenės kaltė.

Kita vertus, Lietuvoje nėra vykdomi ekonomikos mokslo tyrimai ir nėra galimybių rimtoms ekonomikos teorijos studijoms. Po socialistinės ekonomikos žlugimo mūsų šalyje neoklasikinės ekonomikos teorijos tyrimai iki šiol nebuvo pradėti. Tie tyrimai, kuriuos vykdė amžinų akad. E. Vilko grupė, visiškai nunyko, o Ekonomikos institutas neseniai

MOKSLININKŲ GYVENIMAS



Konferencijos pranešimus skaitė: VU Pauslaidininkų fizikos katedros vedėjas prof. habil.dr. Gintautas Tamulaitis, VU bibliotekos direktorė ekonomikai ir plėtrai Jūratė Kuprienė, VU Ekonometrinės analizės katedros vyresnysis mokslo darbuotojas prof. habil. dr. Marijus Radavičius

galutinai likviduotas. Norint suvokti Ekonomikos mokslo esmę būtinas labai geras matematinis išsilavinimas. Dėl įvairiausių aplinkybių Lietuvoje matematika ir ekonomika yra atskirtos neįveikiama institucine siena. Manau, kad dėl šios priežasties Laisvosios rinkos institutui buvo nesunku užimti tuščią erdvę. Tik taip galiu paaiškinti ir vertinti šio instituto skelbiamų supaprastintų austrų ekonomikos idėjų propagavimą mūsų šalies gyvenime.

ML. *Prieš daugumą Lietuvos žmonių ir prieš Lietuvą nukreipta veikla.*

R. Norvaiša. Išvadas tegu daro mūsų skaitytojai.

Ar dar gyva mokslo bendruomenė?

ML. *Dažnai vartojama tokia sąvoka kaip mokslo bendruomenė. Ar jūs matote kur nors Lietuvoje pasireiškiančią mokslo bendruomenę? Net akademinėse tvirtovėse – universitetuose – tos bendruomenės pėdsakus sunku įžvelgti. Yra asmenybių, sveikai samprotuojančių, daug suprantančių ir tą nuomonę išsakančių savųjų ratelyje. Tačiau viešumoje savosios nuomonės nelieka nė žymės. Žmogus jaučia, kad niekas viešai jo nepalaikys, sėdės akis nudelbė, todėl ir vengia reikšti nuomonę, kuri neatitinka vadovybės nuostatų. Tiesiog vengia išsiskirti, bijo atrodyti kaip Don Kichotas. Gal kalbėjime apie mokslininkų bendriją, bet ne apie bendruomenę?*

R. Norvaiša. Sutinku, kad turime tik mokslininkų bendriją, bet neturime akademinės bendruomenės. Netgi atskirų mokslo krypčių draugijos dažniausiai yra leisgyvės, kartsykiais organizuojančios savo konferencijas. Visuomenėje mokslininko, kaip ir pedagogo autoritetas – menkas. Matau daugybę priežasčių, kodėl taip yra. Svarbiausia, kad po Atgimimo mokslininkai nesugebėjo išsaugoti savo įtakos valdžioje. Matyt buvo galvojama, kad kiekvienas turi dirbti savo darbą. Valstybei valdyti nebuvo pasiruošusių žmonių. Mokslas ir mokslininkai tapo nereikalingais nei vyriausybei, nei visuomenei. Patys mokslininkai užsidarė savo aplinkoje ir nebando paveikti viešosios nuomonės.

ML. *Bet viešoji nuomonė egzistuoja – nenugrimzdo į nebūtį. Viešoji nuomonė apie kolegos dalykinę reputaciją gali reikšti daugiau nei vieno ar kito mokslininko išspausdinti straipsniai ISI žurnaluose.*

R. Norvaiša. Be abejonės, mokslininkų bendrijos viešoji nuomonė apie save ir apie visuomenės gyvenimą niekur nedingo. Tiesiog ji retai kada išsakoma už kabineto sienų. Mokslininkai nebloggerai supranta ir problemas priežastis. Kalbame apie mokslininko reputaciją, kuri dažniausiai nėra proporcinga publikuotų straipsnių kiekiui, o juk pagal šį rodiklį formaliai vertinamas kiekvienas mokslininkas.

Mokslo subtilybes gerai suprantantis institucijos administratorius gali nebloggerai tvarkytis, net ir esant dabartinei sunkiai ekonominei padėčiai. Įžvalgus vadovas prieš darydamas sprendimus turėtų atsižvelgti į mokslininkų viešąją nuomonę. Tačiau gyvenime kartais būna kitaip – direktorius pirmiausia išsiklauso į savo pavaduotojo, tarybos pirmininko, žodžiu, direktijos nuomonę. Tai direktoriaus ar rektoriaus aplinka, į kurią dažniausiai patenka jam artimi žmonės, bet nebūtinai principingi mokslininkai. Tos aplinkos nariai dažniausiai linkę pritari vadovui, nes kitaip gali netekti privilegijuotos padėties. Stipriems mokslininkams visi tie postai neatrodo viliojantys, jie dažniausiai jų vengia.

ML. *Tai kur ta viešoji nuomonė sklendo – pažeme?*

R. Norvaiša. Yra įvairūs viešosios nuomonės lygmenys. Vienas lygmuo yra „Mokslo Lietuvos“ laikraščio autorių išdėstomas požiūris, kitas – direktorių ar rektorių aplinkos. Tai mokslo institucijos lygmuo. Ten ta viešoji nuomonė ir sklendo.

ML. *Savo institucijoje bendraudamas su kolegomis tikriausiai turėdavote progų įsitikinti, kad darbuotojų ir direktijos nuomonės gerokai skiriasi.*

R. Norvaiša. Nesenai teko išgirsti direktijos nuomonę, jog akademinio

padalinio vadovu turi tapti žmogus, kuris yra ... tolerantiškas. Ne aukštos kompetencijos ir reputacijos mokslininkas, o paprasčiausiai tolerantiškas žmogus. Visa blogybė, kad pasikalbėję ir išsilieję tarpusavyje tos savo nuomonės plačiau nepaviešiname. Tai vietinis lygmuo, pats žemiausias. Mano kolegos neretai prisipažįsta, kad vienaip kalbama savo aplinkoje ir kitaip viešumoje. Kiti įsitikinę, kad jie visada principingi, išlieka savimi ir aplinkai nenuolaidžiauja. Daug priklauso nuo žmogaus dorovinių nuostatų, moralės ir kitų savybių.

Nenorėčiau savęs matyti stovinčio aukos pozijoje, mano principas – pamėginti apčiuopti mūsų pačių silpnąją vietą. Jeigu niekas mūsų neverčia, tai kodėl esame linkę veidmainiauti, elgtis prieš savo pačių nuostatas ir principus? Esame nusivylę? Bet kas trukdo mums patiems keistis, rinktis kitą elgesio modelį? Geri poelgiai keičia pačią asmenybę ir aplinką. Tai kodėl to nesiekti? 20 nepriklausomos Lietuvos gyvavimo metų – tai trečdalis ar ketvirtadalis žmogaus gyvenimo metų, nejaugi to per maža, kad patys keistumės ir pradėtume keisti gyvenimą?

ML. *Gyvenime svarbu turėti atramą. Akademinė dvasia institucijoje galėtų būti tos stiprybės šaltinis, iš kurio mokslui gyvenimą skiriantis žmogus galėtų semtis*

jėgų ir tikėjimo, kad daug ką galima bent jau mūsų gyvenime pakeisti. Bet nemaža dalis žmonių nusivylę, nes aplink mato tas pačias banalybes, lėkštumą, prisitaikėliškumą, neretai ir savanaudiškumą. Ne visada sugebame kolegų vertinti pagal jo darbus, dažniau pagal tai, kiek jis mums patinka ar nepatinka, kiek jaučiame ar nejauciame jam simpatiją.

R. Norvaiša. Pirmiausia reiktų ne piktintis nepatinkančia aplinka, taip pat ir akademinė, bet siekti, kad ji keistųsi. Juk nuo kiekvieno iš mūsų ta aplinka ir priklauso. Aišku, akademinė bendruomenei būdingi tam tikri elgesio modeliai, kai kam jie nepatinka, bet su sovietiniu palikimu to nesiečiau. Pastebiu: jeigu politikai gyvenimą bando aktyviai keisti, tai akademinės bendruomenės nariai dažniau užima stebėtojų poziciją ir į bendrą triukšmą dažnai nelinkę veltis. Didelė akademinės bendruomenės narių dalis nėra visuomeniškai aktyvūs, o kokia tokios stebėtojiškos pozicijos priežastis – būtų sunku apibūdinti. Kiekvienas gali pasiteisinti, kad turi jam svarbesnį ir malonesnį užsiėmimą – mokslinį, pedagoginį, kultūrinį ir t. t.

ML. *Būtent šis pasyvumas, stebėtojiškumas ir veda į tuos procesus, kurių rezultatus dabar patiriame. Amorfinę masę patogu valdyti tiems, kurie įsivaizduoja viską geriau suprantantys ir bandantys*

valingais sprendimais priversti keistis taip pat ir akademinę aplinką. Tik štai kas kelia nerimą: kieta ranka ir valingais sprendimais jau buvome vedami į šviesų rytojų.

R. Norvaiša. Anksčiau gal nebuvo tų grėsmių, kurios išryškėjo dabar. Manau, kad moksle tos pasekmės prasideda nuo mokslo vertinimo blogybių, kurias dabar aptarinėjame. Yra įvairūs minėto vertinimo lygmenys, o pirmasis – institucinis, kai mokslininkas atestuojamas. Šį vertinimą atlieka akademinės bendruomenės nariai. Galėtų būti pats teisingiausias vertinimas, jei būtų atsižvelgiama į visą mokslinę veiklą, o ne tik formaliai, pagal išspausdintų straipsnių kiekį ISI žurnaluose. Būnant atestacinės komisijos pirmininku man nepavyko įtikinti kolegas keisti nusistovėjusią formalią vertinimo praktiką.

ML. *Bet tai jau eina iš valdžios.*

R. Norvaiša. Nenoriu teigti, kad kalta tik valdžia. Valdžioje sėdi tie patys mokslininkai, nemanau, kad jie iš anksto būtų nusistatę padaryti, kad būtų blogiau. Galbūt jie neturi sugebėjimų įžvelgti mokslo vertinimo problemos ir paties gyvenimo sudėtingumo.

ML. *Gyvenimas sudėtingesnis už bet kurias schemas, kurios dažniausiai*

■ Nukelta į 11 p.



Konferencijoje mokslininkai diskutavo jiems ir visai Lietuvos mokslininkų bendrijai aktualiausiems klausimams

Liaudies meno magijos užburta

Dailininkės Anastazijos Tamošaitienės 100-osioms gimimo metinėms

■ Atkelta iš 1 p.

tautiniai lietuvių drabužiai pasiekdavo ne tik Kanados, bet ir juos norinčius išsigyti Amerikos lietuvius. Tuose namuose ilgus dešimtmečius veikė Audimo ir tautinių drabužių studija, 1977 m. A. Tamošaitienės iniciatyva įkurtas Lietuvių tautodailės institutas, ten Anastazija ir Antanas anglų kalba parengė knygas „Lithuanian National Costume“ (Lietuvių tautiniai drabužiai, 1979 m.) ir „Lithuanian sashes“ (Lietuvių juostos, 1986 m.).

Tamošaičių sodyba buvo tapusi daugelio Kanados ir JAV lietuvių traukos centru. Važiuoti pro šalį ir neužsukti pas Tamošaičius būtų buvęs visai nesuprantamas aplaidumas, tas pat kaip keliaujančiam per dykumą aplenkti pavėsingą oazę prie gėlo vandens šulinio. Tik skirtingai nuo dykumų oazės, kur keleivis gali atsipūsti ir tęsti tolimą žygį, pas Tamošaičius buvo galima „pailsėti prie lietuviškų audimo staklių“. Regis taip yra sakiusi JAV gyvenanti lietuvių literatūros tyrinėtoja Birutė Ciplijauskaitė.

Anastazija Tamošaitienė lietuviškumo buveinę prie Šv. Lauryno upės (1990 m. apsigyveno Gananoque, miestelyje šalia Kingstono) puoselėjo iki pat mirties 1991 m. rugpjūčio 28 dieną. A. Tamošaitis šių namų ir ilgų kartu nugyventų metų prisiminimus saugojo dar beveik dešimt metų. 1993 m. A. Tamošaitis pirmą kartą po priverstinės emigracijos apsilankė tėvynėje ir Lietuvos nacionaliniam muziejui padovanojo vertingą lietuviškų juostų rinkinį, pasidalijo savo ir tuo metu jau mirusios žmonos Anastazijos daug metų išveivijoje brandinta svajone. Ją pavyko sėkmingai įgyvendinti. 2000-aisiais A. Tamošaitis visam laikui sugrįžo į Lietuvą ir parsivežė visus dar tarpukario Lietuvoje kartu su Anastazija surinktus liaudies audinius ir drabužius, abiejų sukurtus gobelenus, raštinius kilimus, tapybos ir grafikos kūrinius. Visos šios vertybės saugomos jaukiame kultūros židinyje Vilniaus senamiestyje, kur savo veiklą pradėjo Anastazijos ir Antano Tamošaičių galerija „Židinys“.

Galerijos įkūrimo idėją palaikė Vilniaus dailės akademija, kurios sudėtyje dabar „Židinys“ ir veikia. Taip pagerbtas Antrojo pasaulinio karo metais šioje aukštojoje mokykloje dėstęs A. Tamošaitis, kuriam akademija yra suteikusi garbės profesoriaus vardą. Galerijoje eksponuojami ir saugomi Tamošaičių autoriniai darbai, tarpukariu surinkti vertingi lietuvių liaudies audiniai, įvairių etnografinių sričių gyventojų aprangos komplektai, bet svarbu ir tai, kad „Židinys“ yra vieta, kur galima išmokyti austi, siūti tautinius drabužius ar užsiimti kitais dailiaisiais amatais. Šiai veiklai vadovauja galerijos darbuotoja Ramutė Raciūtė, taip pat visada galima pasiremti tautinių drabužių žinovės profesorės Vidos Kulikauskienės autoritetu. „Židinio“ galerija atvira visiems norintiems ne tik išvysti šios rūšies tautinio paveldo pavyzdžius, bet ir išmokyti jį plėtoti, pratęsti tradiciją. Esame gyvos ir toliau rutuliojamos tradicijos židinyje. Ar gali būti geresnis Anastazijos ir Antano Tamošaičių idėjos įprasminimas?



Anastazija Tamošaitienė studijoje Kingstone, Kanada (apie 1980 m.)

Mergina iš Vainuto miestelio

„Mokslo Lietuva“ yra daug rašiusi apie A. ir A. Tamošaičių galerijos „Židinys“ renginius, vykusius tuo metu, kai juose dalyvaudavo ir A. Tamošaitis. Visai natūralu, kad svarbiausias tų rašinių akcentas buvo paties A. Tamošaičio asmenybė, jo kūrybinė veikla. Vilniaus dailės akademijos garbės profesorius, profesionalios lietuvių meninės tekstilės pradininkas, karštas liaudies meno propaguotojas, pagaliau žmogus, kuris visus savo ir Anastazijos Tamošaitienės toli nuo tėvynės sukurtus meno kūrinius, taip pat dešimtmečiais kruopščiai rinktus liaudies meno rinkinius, unikalias tautinių drabužių kolekcijas padovanojo nepriklausomybę atkūrusiai Lietuvai. Žodžiu, įvairiais atžvilgiais reikšminga ir įdomi asmenybė. Atėjo metas grąžinti skolą Anastazijai Tamošaitienei, nes 2010-ieji – tai jos gimimo šimtmečio metai. Tačiau ne vien dėl sukakties turime būti atidūs dailininkės veiklai ir likimui. Tai keliantis nuostabą lietuvių moteris, simbolizuojanti modernios tautos savitumo paiešką, modernumo kūryboje siekusi per vidinį ryšį su tradicija.

Anastazija Mažeikaitė-Tamošaitienė gimė 1910 m. rugsėjo 9 dieną Vainuto miestelyje dabartiniame Šilutės rajone. 2006 m. Vainutas šventė savo pirmojo paminėjimo 500 metų sukaktį. Gal kiek paskubėjo švęsti, nes neabejotiną Vainuto paminėjimą randame 1561 m. Pajūrio seniūnijos inventoriuje, tad 2006 m. Vainutui sukako 445-eri metai. Miestelio pagrindinė gatvė pavadinta Antano Baranausko vardu, nes 1853 m. jis čia gyveno ir dirbo valsčiaus raštininko padėjėju. Vainuto bažnyčioje yra kunigavęs poetas Antanas Vienažindys. Sunku pasakyti, kiek šie faktai ar Vainuto garbinga praeitis turėjo įtakos Anastazijos Mažeikaitės,

būsimosios Tamošaitienės, gyvenimo kelio pasirinkimui ir likimui. Tačiau galerijos „Židinys“ vedėja A. Tamošaitienės dukterėčia Laimutė Lukoševičienė dailininkės šimtmečio renginyje priminė jos atsiminimų ištrauką, kurią pacituosime: „Mane domindavo sekmadieniai, didžiosios šventės ir turgai, į kuriuos suvažiuodavo žemaičiai su moterimis, apsirengusiomis margais, namie austais drabužiais. Sodiečių vežimai būdavo prikrauti pintinių, drobių ritinių, arkliai apdengti spalvingomis gūniomis“.

Du sakiniai, bet daug pasakytą: vaikystėje susidarytas įspūdis buvo toks stiprus, dar sustiprintas meniškios prigimties, tad lėmė tolesnio gyvenimo kelio pasirinkimą. Pasak Tamošaičių gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojos dr. Lijanos Šatavičiūtės-Natalevičienės, būsimoji dailininkė pirmųjų amato įgūdžių tikriausiai sėmėsi iš Klaipėdos krašto audėjų. 1928 m. baigusi Švėkšnos gimnaziją mergina jau tvirtai žinojo, ko važiuoja į Kauną. Įstojo į privačią Stasės Gudonytės-Bizokienės Moterų dailės darbų mokyklą, kurioje iš karto buvo priimta į trečią kursą. Nuo 1929 m. ši mokykla rengė gimnazijų, amatų mokyklų mokytojus ir rankdarbių specialistes. Įvairūs šaltiniai nurodo skirtingas jos mokymosi šioje mokykloje datas: esama tvirtinimų, kad mokėsi 1928–1931 m., L. Šatavičiūtė-Natalevičienė nurodo 1930–1931 metus. Aišku viena, kad būsimajai dailininkei tai buvo pirmas ir pakankamai profesionalus sąlytis su dailės dalykais. Užtektų priminti, kad toje mokykloje dailės dalykus dėstė Antanas Tamošaitis, Jonas Mackevičius, Bronius Murinas. Auklėtinės išmokdavo austi, siūti, megzti, įgydavo amatui reikalingų techninių žinių.

Dar besimokydama Moterų dailės darbų mokykloje Anastazija Mažeikaitė pradėjo mokytis Žemės ūkio rūmų

audimo kursuose. Įgytos žinios padėjo užimti šių rūmų audimo ir mezgimo instruktorės ir kursų vedėjos pareigas (1932–1937 m.). Tuo metu fiksuojama originaliosios kūrybos pradžia: nuo 1932-ųjų metų Vilkaviškio apskrities ir kitų vietovių kaimų audėjoms rengiami liaudies audinių, kilimų, tekstilės dirbinių projektai ir eskizai. Deja, tie eskizai ir projektai neišliko. Žinoma, kad maždaug tuo metu prasidėjo jos



Aldonos Mažeikaitės-Veselkienės dovana galerijai, „Židinys“: Anastazijos Tamošaitienės 1987 m. austi dzūkes tautiniai drabužiai ir Aldonos Veselkienės 1991 m. austi Mažosios Lietuvos tautiniai drabužiai

kūrybinis bendradarbiavimas su Antanu Tamošaičiu: Anastazija buvo jo kuriamų rištinių kilimų bendraautorė, atsakinga už techninę dalį.

Bendru gyvenimo ir kūrybos keliu

Prasidėjo dviejų asmenybių kūrybinis ir tolesnio jų bendro gyvenimo kelias, todėl priminsime ir kelis mūsų pasakojimui būtiniausius Antano Tamošaičio veiklos faktus. Gimė 1906 m. vasario 15 d. Barzdų kaime dabartiniame Šakių rajone. 1923–1929 m. mokėsi Kauno meno mokykloje, kur jam įtaką darė dėstytojai dailininkai Adomas Galdikas ir Mstislavas Dobužinskis, ne tik žymūs menininkai, bet liaudiškos tradicijos mene puoselėtojai. 1929 m. A. Tamošaitis baigė Kauno meno mokyklą ir įgijo dailininko grafiko specialybę. Šioje mokykloje dėstė grafikos metodiką, o keliose specializuotose mokyklose ir Dotnuvos žemės ūkio akademijoje dėstė dailę ir audimo pagrindus.

Liaudies meno rinkimo, piešimo ir fotografavimo veikla jį užsiimti paskatino M. K. Čiurlionio galerijos direktorius Paulius Galaunė, 1926–1939 m. A. Tamošaitis vadovavo ekspedicijoms, kurių metu buvo renkami liaudies meno dirbiniai. 1930–1931 m. lankė M. Dobužinskio studiją. 1931 m. pradėjo dirbti Žemės ūkio rūmų audimo instruktoriumi ir Namų pramonės skyriaus vedėju, kur ir susipažino su gražia, gabilia ir darbščia Anastazija Mažeikaite. Juos suartino domėjimasis liaudies menu, bendri pomėgiai ir kūrybiniai interesai. Vedybos (1933 m.) padėjo įgyvendinti ir naujus kūrybinius sumanymus. Tamošaičiai projektavo ir audė įvairius tekstilės audinius, kilimus. Šie dirbiniai buvo gausiai dekoruojami, o puošybos pamatas – lietuvių liaudies



Anastazija Tamošaitienė, Antanas Tamošaitis, Kaunas, 1934 m.

ornamentai, įvairūs puošybos elementai. Jie buvo naudojami išradimams ir profesionaliai. Tarpukaryje Tamošaičiai buvo vieninteliai kilimų kūrimo ir audimo profesionalai, šio amato išmokę daugybę merginų ir moterų iš įvairių Lietuvos kampelių. Savo sukurtuose kilimuose A. Tamošaitienė siekė perteikti liaudies menui būdingą nuotaiką, nenengė jam būdingų augalinių ornamentų. Todėl jos austuose kilimuose atsirado tulpių ornamentai iš liaudiškų prijuosčių ir kraičio skrynų, geometriniai ornamentai perimti iš lovatiesių papuošimų.

1934 m. Ažuolų Būdoje Tamošaičiai tapo privačių audimo kursų (veikė iki 1940 m.) steigėjais, nuo 1936 m. panašius kursus pradėjo ir Kaune. Tais pačiais metais Anastazija turėjo galimybę pasitobulinti Švedijoje, kur studijavo audimą ir rankdarbystę. Grįžusi tapo labai svarbia audimo ir rankdarbystės figūra, vasaromis audimo ir mezgimo mokė Žemės ūkio rūmų organizuojamuose kursuose, kurie vykdavo įvairiuose Lietuvos kampeliuose. Jaunosioms audėjėms patarinėdavo,

tikindavo žavėtis ne madingu šilku, bet linu ir vilna kaip svarbiausia audėjų medžiaga. 1940 m. Kauno taikomosios dailės institute A. Tamošaitienė tapo audimo instruktore.

Kūrybinėje veikloje Tamošaičiai modernumą siekė derinti su tautiškumu, šia kryptimi siekė veikti ir visuomenės poreikius. 1937 ir 1938 m. Žemės ūkio rūmuose vykusiose parodose Tamošaičiai surengė dvi bendras rištinių kilimų pristatymus (1935 m. Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje buvo surengta A. Tamošaičio kilimų paroda, atskirai savo audinius eksponavo ir A. Tamošaitienė, vėlesniais metais savo darbus eksponuodavo jau kartu.) Dalyvavo ir tarptautinėse parodose, kuriose eksponavo A. Tamošaičio kilimus ir A. Tamošaitienės sukurtus tautinius kostiumus – Paryžiuje (1937), Berlyne (1938) ir Niujorke (1939), kuriose jie buvo apdovanojami aukso medaliais. Pastebėjome, kad 1938 m. Berlyne vykusioje Tarptautinėje amatų parodoje A. Tamošaitienė prie audimo staklių demonstravo audimo meno gimimą, propagavo lietuvių liaudies meno savitumą.

Lietuvių tautinio kostiumo kūrimas

Kita sritis, kuri be Tamošaičių indėlio būtų nepilna, gal ir visai nesuvaldoma – tai tautinio lietuvių kostiumo kūrimas ir populiarinimas. Štai ką apie visą tai A. Tamošaitienės šimtųjų gimimo metinių renginyje sakė prof. Vida Kulikauskienė: „Tautinis kostiumas – lietuvių tautos materialinės ir dvasinės kultūros simbolis, vizuali tautinės savimonės ir jos raiškos forma. Savo reikšme ne tik prilygsta, bet ir pranoksta valstybingumo simbolius – vėliavą, herbą, himną. Nes tautinis kostiumas, reprezentuodamas pagrindinę valstybės tautą, yra sukurtas ne atskirų asmenų ar jų grupių, bet visos tautos sukurtų vertybių pagrindu“. V. Kulikauskienė pabrėžia, kad tas pagrindas – tai lietuvių valstiečių tradiciniai drabužiai, vilkėti XVI–XIX amžiais.

Ši idėja būdinga ne vien lietuviams, greičiau lietuviai perėmė iš kitų toliau pažengusių Europos tautų, po istorinių kataklizmų anksčiau atgavusių valstybingumą, nes XIX a. daugelyje šalių tautos tapatumo esminiu bruožu buvo pasirenkami valstiečių tradici-

nufaktūrose austų audinių, o Lietuvoje iki XX a. buvo vilkimi, ypač moterų, namudiniai savadarbiai audiniai. Žinoma, dar reikėjo apsispręsti, kokios tautinių drabužių dalys ir ypatybės turėjo tapti tautinio kostiumo pagrindu, siekiant reprezentuoti tokias skirtingas etnografinės sritys. Svarbu pabrėžti, kad ne iš karto, bet pradėta suvokti, jog tautinis kostiumas yra ne atsilikęs, bet modernios valstybės simbolis. Ši mada – pirmyn grįžtant prie ištakų – pradėjo įsitvirtinti kartu su modernios tautos susiformavimu.

Koks čia buvo Anastazijos ir Antano Tamošaičių indėlis? Pasak prof. V. Kulikauskienės, ypač vertintina svarbiausia Tamošaičių idėja, kad lietuvių tautinių drabužių pagrindu turi tapti lietuvių valstiečių tradiciniai drabužiai. Ši idėja buvo išrutulota XX a. trečiajame dešimtmetyje ir savo reikšmės neprarado iki šiol. Norėdami įgyvendinti idėją Tamošaičiai turėjo susipažinti su etnografinė medžiaga, atsidėti įvairių regionų autentiškų tautinių drabužių, tautodailės pavyzdžių rinkimui ir jų tyrinėjimui. Tam reikėjo atitinkamų įgūdžių, skonio, estetinio

knugas „Audimas“ (1933), „Austiniai kilimai“ (1935), „Staltiesės“ (1935), dariusių didelį poveikį visuomenei.

Tautinio kostiumo kūrime, pritaikant įvairioms etnografinėms sritims būdingus bruožus, A. Tamošaitienė buvo nepralenkiama ir vargu ar ateityje kam nors pavyks su ja susirungti. Kaip teigia V. Kulikauskienė, A. Tamošaitienė nuo 1939 iki 1979 m. sukūrė du tūkstančius tautinių kostiumų, taigi, daugiau kaip po kostiumą per savaitę. Neapsiejo be padėjėjų, kuriuos pati kūrė, ne vien akla tradicijos sekėja. Net ir tyriausių šaltinių vanduo turi savitą skonį, ką jau kalbėti apie tokią veiklos sritį kaip kūryba.

Priverstinėje emigracijoje Tamošaičiai tam tikra prasme ir patys formavo



2010 m. spalio 5 d. A. Ir A. Tamošaičių galerijoje „Židiny“, Anastazijos Tamošaitienės šimtmečiui skirtoje konferencijoje tekstilinė Jolanta Tubutyte-Misienė apsirėdžiui Mažosios Lietuvos tautiniu drabužiu

nių drabužių pavyzdžiai. Dar XIX a. romantikai pastebėjo, kad valstiečių išieginuose drabužiuose tarsi užkoduota daugybė gilių praeities dalykų, kurie puikiai išreiškia įvairių tautų savaimingumą. Lietuvos atsilikimas virto privalumu ta prasme, kad civilizacijos laiptais aukščiau užkopusioje Vakarų Europoje tautiniai drabužiai XIX a. buvo pradėti siūti iš fabrikuose ar ma-

suvokimo, sugebėjimo vertinti geriausius liaudies meno pasireiškimus. Anastazija Tamošaitienė kaip reta šiomis savybėmis pasižymėjo. Analizuodama įvairias tautodailės rūšis kartu su Antanu Tamošaičiu tapo tuo metu, ko gero, nepralenkta šių dalykų žinove. Tyrinėdami ir populiarindami lietuvių tautinį kostiumą Tamošaičiai nupiešė ir aprašė įvairių etnografinių vietovių geriausius kaimiečių drabužių pavyzdžius, padarė jų aprašus, sugrupavo. Tapo šios veiklos klasikais Lietuvoje.

Kartais sunku būtų šiuos du tautodailės rinkėjus ir tyrinėtojus išskirti, nes jie sudaro neišardomą vienį. Iš A. Tamošaitienės parašytų knygų mokėsi visa karta rankdarbiais susidomėjusių lietuvių. Tokios knygos kaip „Mezgis“ (1935), „Mergaičių darbai“ (1937), „Namie austi drabužiai“ (1937), „Mūsų rankdarbiai“ (1939) suvaidino labai svarbų švietėjišką vaidmenį, pratinę nepamiršti mokytis tradicinių amatų. Tai amato vadovėliai, darbų technologijų knygos, kurių svarbą sunku pervertinti. Tuo pačiu metu A. Tamošaitis išleido Žemės ūkio rūmų tęstinio leidinio „Sodžiaus menas“ (1831–1939) aštuonias knygas, išleido

tautinį lietuvių kostiumą, veikė tuos kostiumus vilkinčiųjų skonį. Tamošaičių darbo kostiumas daugeliui užsienyje gyvenusių lietuvių buvo abejonių nekelianti vertybė, autoritetų užduotas kanonas. Svarbią reikšmę įgijo emigracijoje A. Tamošaičio lietuvių kalba parašyta knyga „Tautiniai rūbai ir juostų raštai“ (1968), anglų kalba „Lithuanian Easter Eggs“ (Lietuvių margučiai, 1982), kartu su A. Tamošaitiene – „Lithuanian National Costume“ (Lietuvių tautiniai drabužiai, 1979) ir „Lithuanian sashes“ (Lietuvių juostos, 1986).

Tamošaitienės darbus galima pamatyti įvairių šalių muziejuose – Kanadoje, JAV, Vatikane ir kitose šalyse. Princesei Dianai vestuvių proga A. Tamošaitienė išaudė vilnietišką tautinį kostiumą, kuris saugomas Bekingemo pilyje Londone. Laimei, Tamošaičių tautodailės rinkiniai ir jų pačių kūrinių neišsibarstė po įvairių savininkų galerijas ir muziejus. Suprasdami jų vertę ir tikėdami Lietuvos ateitimi menininkai juos išsaugojo Tėvynei, nors ir buvo kalbinami tomis kolekcijomis praturtinti žymiausių muziejų fondus.

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Bus daugiau



Doktorantė Miglė Lebednykaitė pristatė Anastazijos ir Antano Tamošaičių tautodailės rinkinį ir dailininkų tautiškumo sampratą

KALBOTYRA

Erškėčiuotu keliu lydejo kalbą į lietuvių mokyklą

Jono Jablonskio 150-ojo gimtadienio 2010-ųjų metų gruodžio 30-osios d. proga

Arnoldas PIROČKINAS

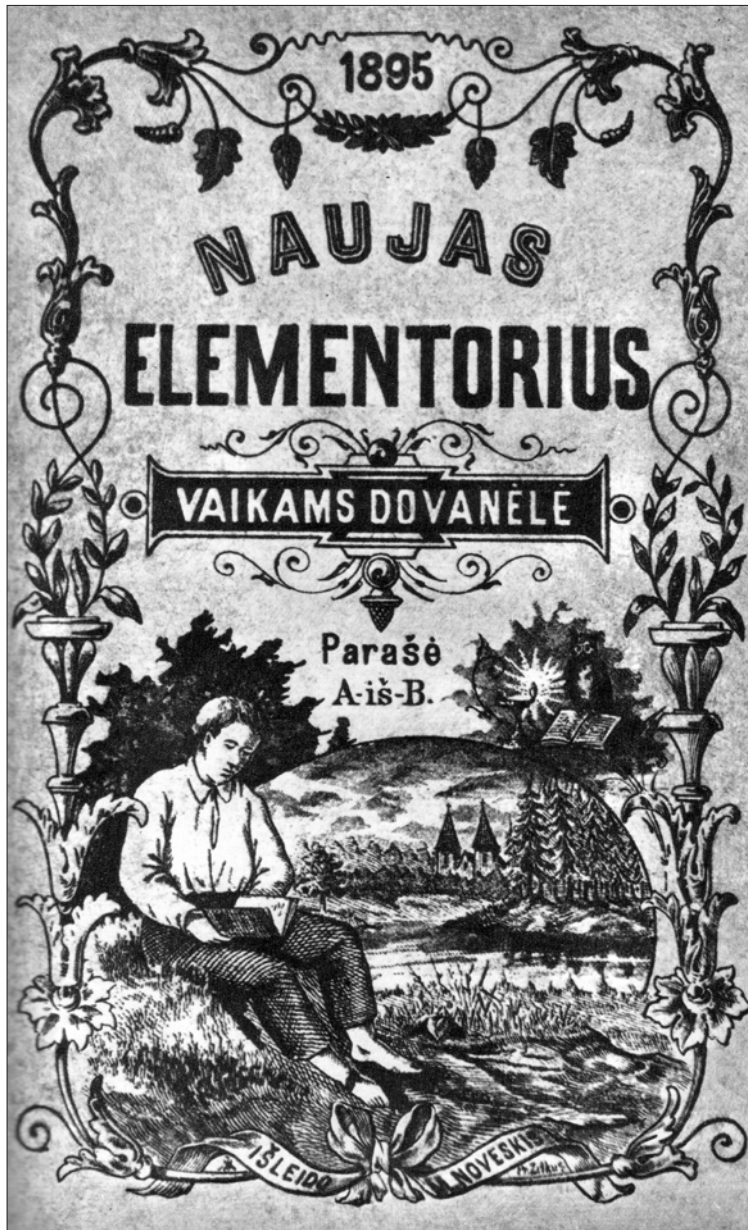
Pasakyti, kad lietuvių kalbos kelias į Lietuvos mokyklą iki 1918 m. buvo erškėčiuotas, lyg ir per maža. Po 1863 m. sukilimo numalšinimo prasidėjo beveik absoliutus lietuvių kalbos gujimas iš visų lygių Lietuvos mokyklų. Tada, įvedus visose mokyklose rusų kalbą ir uždraudus iki tol išplitusias parapines mokyklas, o jų vietoje ėmus steigti valstybines pradžios mokyklas, dar kurį laiką buvo leidžiama lietuviškai mokytis tikybos, bet 1867 m. ir jos mokymas gimtąja kalba apribotas vien pirmuoju pradinės mokyklos skyriumi. Aukštesniuose skyriuose ir gimnazijose iš šių dalykų dėščių kunigų pareikalauta pereiti prie rusų kalbos. Vilniaus ir Kauno gubernijose, kur mokytojais buvo skiriami išimtinai rusakalbiai stačiatikiai, lietuvių kalbos persekiojimas buvo ypač nuožmus. Suvalkų gubernijoje, kur nemažai mokytojų buvo lietuviai ir „vietinėms kalboms“ (visų pirma lenkų) suteiktos labai menkos teisės, režimas buvo kiek švelnesnis. Antai Marijampolės ir Suvalkų gimnazijose bei Veiverių mokytojų seminarijoje fakultatyviai dėstyta net lietuvių kalba.

Tačiau apskritai visose gubernijose vyko didžiausia prievartinė rusinimo kampanija, visiškai lietuvių kalbos slopinimas. Lietuviai valstiečiai, būdami priešiški rusiškai mokyklai, griebėsi namų mokymo: laikė vadinamąsias daraktorių mokyklas. Valdžia jas persekiojo. Jau 1864 m. Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas aplinkraščiu įpareigojo jam pavaldžius gubernatorius imtis priemonių prieš slaptąsias mokyklas. 1871 m. Vilniaus mokslo apygardos kuratorius (globė-



Jablonskis 1919 m. Vilniuje (Kaune?)

jas) liaudies mokyklų inspektoriams išleido instrukciją sekti slaptąjį mokymą ir padėti žandarams išaiškinti daraktorių mokyklas. Analogišką potvarkį, palietusį ir Suvalkų gubernijos lietuvių nelegaliąsias mokyklas, 1876 m. davė Varšuvos mokslo apygarda. 1892 m. balandžio 15 d. (pagal dabartinį kalendorių – balandžio 3 d.) caras pasirašė Vidaus reikalų, Teisingumo ir Liaudies švietimo ministerijų bendrai parengtas taisykles, įpareigojančias Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Vitebsko, Mogiliovo, Kijevo ir Volynės gubernijų švietimo ir administracijos įstaigas perduoti teismams asmenis, įsteigusius ir laikančius slaptas mokyklas ir jų mokytojus. Visi jie galėjo būti teismų baudžiami iki 300 rublių (metinė to meto pradinės mokyklos mokytojo alga!) bauda arba areštu iki trijų mėnesių. Šios taisyklės caro įsakymu nuo 1900 m. birželio 7 d. (t. y. nuo gegužės 26 d.) taip pat įsigaliojo



Antanas Kriščiukaitis-Aišbė. „Naujas elementorius“, 1895 m. viršelis

su tokia padėtimi, suskato steigti privačias lietuviškas pradines mokyklas. Pavyzdžiui, 1906 m. „Saulės“ draugija Kauno gubernijoje buvo atidariusi apie 60 pradinių mokyklų, „Žiburio“ draugija Suvalkų gubernijoje daugiau nei 25. Ne visos mokyklos ilgai gyvuodavo. Tad 1910 m. Lietuvoje buvo apie 70 privačių lietuviškų mokyklų, kuriose mokėsi maždaug 5 000 mokinių. Šalia jų veikė ir nelegalių pradinių daraktorių mokyklų: sakoma, kad valdžia jų tada nepersekiavo.

Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu, kai 1915–1918 m. Lietuvą tvarkė okupacinė kaizerinės Vokietijos admi-



Povilas Višinskis, studijų Peterburge metais

nistracija, šalyje ypač išplito visų tipų privačių mokyklų skaičius. Jų veikla buvo reguliuojama okupantų įstaigų potvarkiais. Griežtai reikalauta jose mokytis ir vokiečių kalbos (steigta ir vokiškų mokyklų), bet vis dėlto lietuvių kalbai atsivėrė iki tol neturėtos galimybės.

Dėl karo veiksmų dalis lietuviškų ir nelietuviškų mokyklų kartu su mokytojais ir mokiniais pasitraukė į Rusijos gilumą. Čia jos ir toliau tvarkėsi pagal carinės Rusijos švietimo reikalavimus, nors dalis jų buvo privačios. Jonas Jablonskis, metus laiko išbuvęs Veližo gimnazijoje, nuo 1915 m. rudens iki 1918 m. birželio pabaigos dirbo Voroneže įsikūrusiose dviejose privačiose Martyno Yčo gimnazijose. Tad jam, galima sakyti, su vokiška tvarka Lietuvos mokyklose beveik neteko susidurti.

Paskutinius savo gyvenimo dvylik metų jis bendradarbiavo su nepriklausomybę atgavusios Lietuvos švietimo sistema, su lietuviška pradine, vidurine ir aukštąja mokykla. Taigi J. Jablonskis iš tikrųjų lydejo lietuvių kalbą į Lietuvos mokyklą trimis jos raidos etapais: kai ji 1864–1906 m. išgyveno sunkiausius laikus daraktorių mokykloje, paskui, kai kalbai buvo sunkiai iškovota vietelė mokyklos priangyje, ir galiausiai, kai po 1918 m. lietuvių kalba pasidarė švietimo sistemos suvereniam šeimininke.



Slaptieji J. Jablonskio lietuvių kalbos kursai Šiauliuose (1904 m.). Sėdi (iš kairės): Vikt. Biržiška (VIII kl. gimn.), J. Vaitiekūnas (I k. stud.), J. Jablonskis, Br. Sipavičius (VIII kl.); stovi (iš kairės): Ignotas (VII kl.), J. Mikulskis (VIII kl.), M. Račkauskas (VIII kl.), B. Dirmantas (VIII kl.)

Lenkijos Karalystėje, taigi ir Suvalkų gubernijoje.

1904 m. gegužės 7 d. pagal dabartinį kalendoriumių caro dekretas atšaukė lietuviškos spaudos draudimą: leista spausdinti bet kokiu raidynu. Tačiau minėti draudžiamieji aktai dėl lietuvių kalbos buvo panaikinti 1906 m. Panaikinus šiuos aktus, 1906–1907 m. vienklasių ir dviklasių pradinių mokyklų mokymo plane lietuvių kalbai buvo numatyta per penkerius metus skirti 13 savaitinių pamokų, o rusų kalbai – 20. Lietuvių kalba buvo vertinama kaip pagalbinė priemonė einant prie dėstymo rusų kalba. Pirmaisiais pradinės mokyklos mokslo metais mokyklose, kur mokėsi lietuviukai, mokyta lietuviškai skaityti ir rašyti, lietuvių kalba kiek vartota per aritmetikos pamokas. Vėliau lietuvių kalba buvo traktuojama kaip atskiras dėstomasis dalykas: pagrindinė dėstomoji kalba būdavo rusų kalba.

Tad valdinėse pradinėse mokyklose lietuvių kalba buvo tarsi įnamė, kampininkė. Patriotinės lietuvių draugijos ir grupės, nesitaikydamos

J. Jablonskis daraktorių mokyklos laikmečiu

Pirmajame lietuvių kalbos kelio į mokyklą tarpsnyje J. Jablonskiui teko patirti ir nusikalstančio įstatymams mokinio, ir mokyto organizatoriaus dalią. Dar prieš studijas į Naumiesčio (tada oficialiai vadinto Vladislavovu) pradinę mokyklą, jis buvo motinos išmokytas lietuviškų poterių, o skaityti „Aukso altorių“, tais laikais pagrindinį lietuvių kalbos vadovėlį, pralamdė Jablonskių namuose siuvęs siuvėjas (Jablonskio Raštai, t. 1, Kaunas, 1933, p. 287; toliau – JR, t. ir p.). 1869 m. rudeniį bebaigęs devintuosius metus Jonukas pradeda lankyti Naumiesčio pradinę mokyklą, kurioje visiems keturiems skyriams buvo vienas nusenęs mokytojas Marcellis Lapinskas ar Lapinskis. Mokslas vyko rusų kalba. Tik tikybės mokė vikaras Juozapas Marma lenkiškai. Per jo pamokas vienas kitas dalykėlis iš pradžių būdavo paaiškintamas ir lietuviškai. Po trejų metų, 1872 m., tėvas Jonuką nuvežė į Marijampolę, kur jį, išlaikiusį nesunkius patikrinamuosius egzaminus, priėmė į gimnazijos pirmąją klasę.

Pagal Lenkijos Karalystės mokykloms taikomą potvarkį gimnazijoje dėstyti vietinę kalbą J. Jablonskis lankė ir lietuvių kalbos pamokas. J. Jablonskis įsiminė lotynisto Vinco Staniškio mokymą. Mokslas eitas labai formaliai. Pats J. Jablonskis senatvėje taip savo atsiminimuose apibūdino lietuvių kalbos pamokas: „Lietuvių kalbos mokytojas lentoj paprastai nieko nerašydavo liepiamąją vartoti „kirilica“; į klasę mes (mokiniai) ateidavom be kokių knygų, kalbos mokytojas pats arba mes, jo liepiami, ką paskaitydavom klasėje, iš mokytojo (Staniškio) atsineštų „senesniųjų knygų“, mokytojas paaiškindavo vieną kitą žodį ar posakį...“ Toliau J. Jablonskis kiek patikslina tą skaitymą: mokytojas „atsinešdavo į pamoką kurį nors Valančiaus ar Daukanto arba kito kurio žymesnio mūsų rašytojo (Duonelaičio...) vieną kitą kūrinių, skaitydavo arba mums duodavo skaityti, kai ką aiškindavo, stengdavosi paaiškinti vieną kitą naujesnį jam ir mums kūrinių žodį...“, bet apie šiek tiek tokias mūsų kalbos taisykles [.] apie jos gramatiką ar istoriją man netekdavo nė iš Staniškio išgirsti...“ (ten pat, p. 297–298).

Taigi, iš esmės, lietuvių kalbos nemokyta, bet pats faktas, kad mokytojas vengė primetamos kirilicos, yra įsidėmėtinas. Manym, kad tai bus jutę ir mokiniai. Jiems vis dėlto buvo primenami bent keli lietuvių rašytojai. Pagaliau, reikia stebėtis, kad gimnazijos vadovybė toleravo „mokymą“ iš knygų, išspausdintų draudžiamais rašmenimis dar prieš uždraudimą. Juk tuo buvo apeinamas ir ignoruojamas tas draudimas!

1885 m. baigęs Maskvos universitetą ir pagaliau 1889 m. pradžioje vargais negalais tapęs Mintaujos

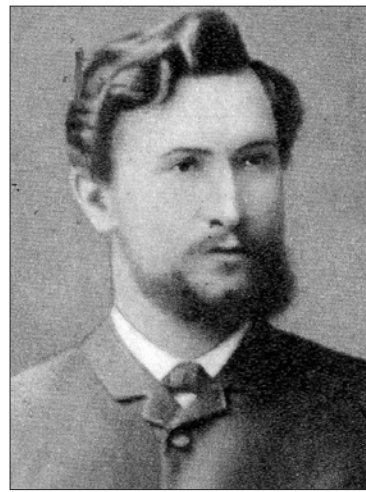
gimnazijos mokytoju, J. Jablonskis suartėjo su joje besimokančiais veiksniaisiais lietuviukais. Čia jis rado jų kuopelę – „Jelgavos lietuvių draugystę“, vadovaujamą Liudo Vaineikio. Kuopelė veikiai likvidavosi, bet kitais metais įsikūrė lietuvių moksleivių draugija „Kūdikis“. Abiejų draugijų nariams J. Jablonskis stengėsi diegti meilę savo gimtajai kalbai ir ugdyti šiek tiek tokius bendrinės kalbos įgūdžius. Darbas buvo individualus, kolektyvinių pamokų nebuvo. Tačiau jis tam tikrų vaisių davė. Mintaujiškių mokinių, baigusiu J. Jablonskio „mokyklą“, išprusimą yra pabrėžęs vienas iš „Kūdikio“ narių Petras Avižonis, vėliau pasižymėjęs akių ligų gydytojas, profesorius. Atsidūręs tarp Peterburge studijuojančių lietuvių studentų, baigusiu Šiaulių ir Mintaujos gimnazijas, jis pamatė tokį skirtumą: „Patekęs į Petrapilio studentų tarpą, dideliai nustebau, kad jie, įvairių aukštųjų mokyklų studentai, dar mažiau moka lietuviškai kalbėti ir rašyti, negu Mintaujos gimnazistai „Kūdikiečiai“. Tai ypatingai aiškiai apsišiekė, kada studentų draugija, Povilo Višinskio suinteresuota Žemaitės rašiniais, buvo ėmusis juos taisyti spaudai. Tuo metu mano draugų kalbos nemokėjimas reišėsi daugiausia jų nemokėjimu kaityti žodžių linksniais ir asmenimis“ (P. Avižonis. *Kriaušaičio „Lietuviškos kalbos gramatikos“ istorija // Mokykla ir gyvenimas*, 1921, Nr. 1, p. 31).

Antrą kartą J. Jablonskis ėmėsi betarpiškai mokyti lietuvių kalbos mokinius, kai 1903 m. kovo 31 d. gavęs leidimą atlikti likusią baismės už

gydytojas; Juozas Ignatas (jo likimas nežinomas). Kartais šiame būrelyje pasirodydavo gyvenęs tada Šiauliuose Dorpatu (Tartu) universiteto studentas Juozas Vaitiekūnas, būsimasis Finansų Ministerijos juriskonsultas“ (*Jablonskis Šiauliuose 1903 ir 1904 metais (Prof. Viktoro Biržiškos atsiminimų nuotrūpa, užrašyta K. Girvilo) // Gimtoji kalba. Bendrinės kalbos laikraštis*. 1960, Nr. 3(9), p. 55).

Parašas po publikuota nuotrauka (JR, t. 4, p. 16–17) mums atskleidžia ir mergaičių grupės dalyves, įvairių klasių mokines: Liudvika Sutkytė, Liudvika Šimkevičaitė, Sofija Šimkevičaitė, Bronė Galkytė, Janina Sviechovskaitė, Ona Misevičiūtė, Veronika Višinskaitė, Sofija Kazlauskaitė ir Elena Janulaitytė.

Kaip vyko darbas šiuose kursuose, savo atsiminimuose yra vaizdingai aprašęs vėlesnis Kauno ir Vilniaus universitetų klasikinių kalbų profesorius Merkelis Račkauskas (žr. jo kn.: *Užrašai. Dvidešimt metų (1885–1905) Žemaitijos užkampy*. – Vilnius, 2008. – p. 403–405). Štai pirmasis susitikimo su mokytoju vaizdas: „Į kambarį įėjo neaukštas plika galva mėlynakis žmogelis, dar duryse apmetė mūsų kompaniją maloniu žvilgsniu ir, porą kartų suėmęs į saują smailią barzdikę, tyliai pasakė: – O langines reikia priverti...“ Iš jo nupasakotos kursų eigos jie gerokai skyrėsi nuo daraktorių mokyklos. Juk čia buvo susibūrę baigiamųjų klasių mokiniai. Tad jiems J. Jablonskis kalbėjo apie lietuvių bendrinę kalbą ir įvairius terminus



Antanas Kriščiukaitis-Aišbė Mintaujoje

Nei pats J. Jablonskis, nei 1895 m. išleisto „Naujo elementoriaus“ autorius Antanas Kriščiukaitis, jame pasirašęs A iš B (vėliau iš šios kombinacijos atsirado slapyvardis Aišbė), nei apie elementorių rašę tyrėjai nėra užsiminę, kad prie šio vadovėlio savo ranką būtų pridėjęs mūsų „kalbos tėvas“. Tačiau, atsižvelgiant į visas elementoriaus atsiradimo aplinkybes, darosi neišvengiama išvada – be J. Jablonskio pagalbos neapsieita. Antai dar 1892 m. „Varpe“ bene Vinco Kudirkos iniciatyva paskelbiamas konkursas parašyti gerą, naujuosius to meto reikalavimus tenkinantį elementorių. Po dvejų metų konkurso komisija, pirmininkaujama Vaižganto, iš keturių gautų rankraščių paskyrė premiją minėtam A. Kriščiukaičio „Naujam elementoriui“



1903 m. Jablonskio slaptieji lietuvių kalbos kursai Šiauliu gimnazistams. Stovi (iš kairės į dešinę): Liudvika Sutkytė, Liudvika Šimkevičaitė, Sofija Šimkevičaitė; sėdi antroje eilėje: Bronė Galkytė, Janina Sviechovskaitė, Ona Misevičiūtė, Veronika Višinskaitė; sėdi apačioje: Sofija Kazlauskaitė, Elena Janulaitytė

bendradarbiavimą „Varpe“ ir „Ūkininke“ dalį Šiauliuose, buvo subūręs atskiras berniukų ir mergaičių kalbos grupes. Čia reikia stebėtis jo drąsa: kaip atliekantis bausmę, jis galėjo būti sekamas. Sučiuptas galėjo sulaukti griežtos bausmės už jaunimo vedimą iš kelio. Kursų dalyviai gimnazistai taip pat būtų buvę baudžiami – šalinami iš gimnazijos.

Berniukų grupės dalyvis Viktoras Biržiška po beveik 60 metų yra išvardijęs jos narius ir tolesnį jų likimą: „Balyš Dirmantas, būsimasis advokatas; Jonas Mikulskis, būsimasis gydytojas; Melkijoras Račkauskas, būsimasis gimnazijos direktorius; Viktoras Biržiška, būsimasis inžinierius; Stasys Gaudešius, būsimasis gimnazijos direktorius, ir šie septintokai: Klemensas Skabeika, būsimasis ūkio mokyklos direktorius; Bronius Sipavičius, būsimasis

aiškino analogiškais kitų kalbų atitikmenimis. Lietuvių kalbos sintaksės konstrukcijas gretino su atitinkamais pavyzdžiais iš senovės graikų ir lotynų kalbų. „Per kelis sekmadienius, – rašė M. Račkauskas, – susipažinom su pagrindinėmis rašomosios kalbos ypatybėmis, ir į galą aukštaitiška tarmė ėmė mums patikti. Čia daug reišė Jablonskio malonus būdas, jo nepaprasta meilė lietuvių kalbai, jo gražus, tiesiog melodingas tarimas. Kiekvieną, nors ir menkiausią, sakinių jis taip pasakydavo, kad sakiny pasidarydavo nebe menkas, o svarus, įdomus, malonus, vertas kartotis, atsiminti“.

Dirbant Mintaujoje ir Taline, J. Jablonskiui teko pasirūpinti daraktorių mokyklai ir apskritai žmonėms reikalingomis mokymo priemonėmis – elementoriumi ir skaitymui tinkamomis knygtėmis.

(Komitetas [Vaižgantas]. *Pripažinimas premijos už geriausių lietuvių elementorių // Varpas*, 1894, Nr. 6, p. 93–94). Šis elementorius kitais metais išspausdinamas Tilžėje, o paskui bene tris kartus (1901, 1903, 1907 m.) vėl išleidžiamas. J. Jablonskio dėmesį šiam elementoriui rodo tai, kad vėliau jį įtraukė į teikiamų mokyklai vadovėlių sąrašą.

Šį elementorių kadaise yra apibūdinęs pedagogikos mokslų kandi-

datas (dabar tolygu mokslų daktarui) doc. Klemensas Simaška: „Jis (elementorius. – A. P.) buvo daug geriau sutvarkytas metodiniu požiūriu už visus kitus iki tol buvusius elementorius ir reišė svarbų posūkį mūsų pedagoginės minties vystymosi istorijoje ir vaikų mokymo darbe. Šis elementorius davė pradžią sintetiniams garsų metodui Lietuvoje, kuris XX a. pradžioje plačiai buvo vartojamas“ (K. Simaška. *Lietuviški elementoriai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje // Pedagogika ir psichologija*, 1963, t. 5, p. 110).

Čia kyla klausimas, ar tokį visus iki tol leistus elementorius pranokstantį vadovėlį galėjo visai savarankiškai sudaryti nė vienos dienos jokioje mokykloje nedirbęs trisdešimtmetis teisininkas (1890 m. baigė Maskvos universitete teisės mokslus)? Apibendrinę visas aplinkybes, darome prielaidą, kad vienintelis talkininkas gyvenančiam Mintaujoje A. Kriščiukaičiui galėjo būti tik J. Jablonskis, kuris jam buvo padėjęs rengti ir išleisti 1892 m. Tilžėje išspausdintą vengrų rašytojo Moro Jokajaus knygtę „Pajudinkime, vyrai, žemę!“ vertimą iš lenkų kalbos. Tais pačiais metais Tilžėje išspausdinta A. Kriščiukaičio apysakaičių knygtė „Kas teisybė, tai ne melas“ taip pat yra buvusi J. Jablonskio rankose (žr. A. Piročkinas. *Prie bendrinės kalbos ištakų*. – Vilnius: „Mokslas“, 1977. – p. 124). Tad būtų visai nesuprantama, jeigu ir dėl elementoriaus A. Kriščiukaitis nebūtų kreipęsis pagalbos į J. Jablonskį. Netgi visiškai įmanoma, jog J. Jablonskis tiesiog paragino kiek jaunesnį draugą sudaryti elementorių ir rankraštį siųsti „Varpo“ konkursui. O šis, užsitikrines kalbininko paramą, tikriausiai ryžosi imtis jam neįprasto darbo. Atkreiptinas dėmesys, kad vėliau A. Kriščiukaitis naujų vadovėlių nerašė, o šio kituose leidiniuose netobulino.

Nelegaliosios lietuviškos mokyklos poreikius kažkiek turėjo tenkinti J. Jablonskio sudarytas Žemaitės „Rinkinėlis vaikams“, kuris dar iki spaudos teisių atgavimo buvo atiduotas į Tilžę spausdinti, bet 1904 m. rudenį, įsitikinęs, kad jį įmanoma spausdinti Vilniuje, Povilas Višinskis paprašė Martos Zauniūtės atsųsti J. Jablonskiui, kuris nuo rugsėjo buvo apsigyvenęs šiame mieste. Metų pabaigoje išėjo knygtė: *Žemaitė. Rinkinėlis vaikams* (Pasakėlės, apsakymėliai, dainelės, žaislai, mįslės...). Jablonskyčių (K-čio, O-tės, J-tės ir V-čio) išleidimas. – Vilnius: „Vilniaus Žinių“ spaustuvė, 1904. – 1904. – 40 p. Leidėjais J. Jablonskis juokais įrašė savo keturių vaikučių vardų mažybines formas: Kęstutį (Konstantiną), Onytę, Jūlytę ir Vytutį. „Vaikų rinkinėlis“ turėjo neįvardytą užduotį: elementorių baigusiems vaikučiams suteikė galimybę skaityti įvairius tekstus. Ši knygtė, vėliau kiek išplėsta, pakartota 1907 ir 1916 m. (pavadinimu „Vaikams rinkinėlis“), taip pat 1956 m.

J. Jablonskio sudarytą ir redaguotą Žemaitės „Rinkinėlių vaikams“ tiktų laikyti tarsi pereinaną grandimi tarp daraktorių ir antrojo, kai buvo įsileista į prieangį, lietuvių kalbos mokykloje periodo.

Bus daugiau

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS



2010 m. *Mokslo Lietuva* vykdo projektą *Mokslui, visuomenei ir kultūrai*. Siekdama populiarinti laikraštįje publikuojamą medžiagą redakcija leidžia naudotis publikacijomis tol, kol Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas remis minėtą projektą.

Mokslo Lietuva

Gerbiami skaitytojai, laikraštį *Mokslo Lietuva* galite prenumeruoti ne tik pašto skyriuose, bet ir internetu, tinklalapyje www.prenumerata.lt. Taip pat galima prenumeruoti prekybos centrų MAXIMA XX ir MAXIMA XXX informacijos skyriuose.

Kraštovaizdžio archeologija.

Kas tai yra ir kokias galimybes teikia tyrinėtojams

Pabaiga, pradžia Nr. 18, 20

Humanitarinių mokslų daktarai Valdemaras ŠIMĖNAS ir Gintautas VĖLIUS su trijų šalies mokslo institucijų dar dešimčia archeologų nuo 2008 m. vykdo projektą „Kultūrinio kraštovaizdžio raida archeologijos ir gamtos mokslų duomenimis ARCHEOKRAŠTOVAIZDIS“. Projektą finansavo Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas (dabar Lietuvos mokslo tarybos Mokslo fondas) pagal prioritetinę kryptį „Tautinio identiteto išsaugojimas globalizacijos sąlygomis“.

Mūsų pašnekovas V. Šimėnas yra Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriaus vedėjas, o G. Vėlius – Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direktijos Mokslinių tyrimų skyriaus vedėjas. Aptariame mokslinę, kultūrinę ir visuomeninę atlikto projekto reikšmę.

Baltiškoji tematika archeologijoje

Mokslo Lietuva. Kokių šalių tyrinėtojai toliausiai pažengę kraštovaizdžio archeologijos tyrinėjimuose?

Valdemaras Šimėnas. Švedai, danai, vokiečiai tuose tyrinėjimuose yra labai panašaus, t.y. labai aukšto, lygio. Šių ir kitų Vakarų šalių archeologija turi senesnes tradicijas bei gerokai skiriasi nuo mūsų archeologijos. Buvome smarkiai nuo kitų šalių atsilikę. Atsimenu su kokiu pavydu 1998 m. pirmosios Vilniaus universiteto archeologų išvykos į Švediją metu klausėme švedų archeologo Ingmaro Jansono pasakojimų apie kraštovaizdžio archeologiją Švedijoje, lankėme kasinėjamus paminklus, matėme jų naudojamą įrangą. Vėliau teko stebėti danų ir vokiečių archeologų darbus. Tiesa pasakius, to meto lygio, nei metodinio, nei ypač techninio ir šiandien nepasiekėme. Teko dalyvauti keliuose Pasaulio archeologų kongresuose. Pagal juose skaitytus pranešimus ir man prienamą literatūrą nepasakyčiau, kad anglosak-



Sereitlaukio milžinkapis

sai ar amerikoniškai šioje srityje pirmauti. Archeologinio kraštovaizdžio linkme per pastarąjį dešimtį gerokai pasistūmėjo Rusijos archeologai, neblogai atrodo lenkai ir estai. Laimei, iš Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo (dabar Lietuvos mokslo tarybos Mokslo fondas) pavyko gauti finansavimą dviem projektams: prieš šešerius metus pradėjome pirmąjį – „Archeologinių lituanistikos išteklių sąvado sudarymas

ir skaitmeninimas ARCHEOLITAS“ (jis vykdomas ir šiandien, projektui vadovauja Vilniaus universiteto Archeologijos katedra (vadovas Aleksiejus Luchtanas). Apie projekto eigą ir pasiektus rezultatus galėtų būti įdomi atskiro „Mokslo Lietuva“ numerio pokalbio tema, o 2008 m. ėmėmės antrojo – ARCHEOKRAŠTOVAIZDIS. Pirmajam projektui vykstant 2004-2010 m. užsienio šalyse ieškojo-

me archyvalių ir muziejinių vertybių, kurios vienaip ar kitaip susijusios su Lietuva. Susipažinome su svarbiausiais Lenkijos, Vokietijos, Skandinavijos šalių ir Rusijos muziejais, tyrinėjome archyvinę medžiagą. Bendraudami su tų šalių muziejinkais ir archeologais užmezgėme daug naujų ryšių, susidarėme bendrą tų kraštų muziejuose saugomo paveldo vaizdą. Pamatėme, kokią literatūrą, metodus ir įrangą turi ir naudoja mūsų užsienio kolegos. Dabar į tuos muziejus jau gali vykti jaunesnės kartos mokslininkai, konkrečių temų tyrinėtojai, žinodami, kur ir kokių mums rūpimų vertybių esama.

Taigi pagal mūsų pirmąjį projektą medžiaga jau apdorojama. Vykdydami antrąjį projektą „Archeokraštovaizdis“ didelį žingsnį žengėme ir mes. Svarbiausia, kad jau turėjome pirmojo projekto metu susidarytą viziją, ryšių ir patirties. Priminsiu, kad viena iš Klaipėdos universiteto specializacijų taip pat yra Kraštovaizdžio archeologijos tyrinėjimai. Kol kas dirbome atskirai, todėl apie jų darbus šiame pokalbyje neminėsiu, tik galiu užtikrinti, kad ateityje mūsų ryšiai gerokai sustiprės. Tai parodė šių metų vasarą bendri mūsų, Klaipėdos universiteto ir vokiečių iš Frankfurto prie Maino darbai Vilkyskių-Sereitlaukio apylinkėse. Kaip minėjau, vilniečiai, kernaviškiai ir klaipėdiškiai jau esame įtraukti į dvi bendras su vokiečių archeologais projektų paraiškias. Ar bus suteiktas finansavimas – tai jau kitas klausimas.

ML. Kiek baltiškoji tematika šiandien populiari tarp užsienio šalių archeologų?

V. Šimėnas. Labai populiari, ypač daug dirba Rusijos archeologai. Pradėjus tiesti Baltijos jūros dujotiekį „Nord Stream“ Sembos pusiasalyje Kaliningrado srityje imta įrenginėti dujų saugykla. Archeologiniam statybvietės ištyrimui skiriamos milžiniškos lėšos, ten dirba ir bene geriausios Rusijos archeologų pajėgos taip pat Vokietijos archeologai. Rusai turi labai stiprų archeologijos mokslo potencialą ir geras galimybes. Jeigu pavartysime paskutiniuosius Rusijos archeologijos leidinius, straipsnių rinkinius, tai įsitikinsime, kad vyrauja baltiškoji tematika.

Jeigu pasidomėtume Sankt Peterburgo universiteto žymaus archeologo profesoriaus Marko Ščiukino (1937–2008 m.) darbais, tai įsitikintume, kad tame universitete baltiškajai tematikai buvo ir tebėra skiriamas didelis dėmesys. Pavyzdžiui, studentai seminaruose naudodami Taurapilio kunigaikščio kapo (Utenos rajonas) radinius, pagal chronologinius radinių indikatorius ir to kapo radinių analogijas Europoje, mėgina nustatyti tikslią kapo datą. Iškyla nemaža sunkumų, nes kape rasta daug dirbinių iš įvairių Europos vietų. Archeologas Adolfas Tautavičius, tyrinėjęs šio pilkapyno palaidojimus, juos datavo V a. pabaiga ir VI a. pradžia. Taigi jeigu mes kai kurias radimvietes datuojame kelių amžių tikslumu, tai amžiną atilsį M. Ščiukino studentai nustato, pavyzdžiui, kelių dešimtmečių tikslumu. O konkrečiai Taurapilio kapas datuojamas 490 metais.

ML. Remiasi aptinkamais papuošalais?



Klaipėdos universiteto studentai su dėstytoju Romu Jarockiu (antras iš kairės), šalia V. Šimėnas (trečias). Už studentų vokiečių archeologai iš Römisch-Germanische Kommission (antras iš dešinės vadovas dr. Sebastian Messal). Grupės fone yra Vilkyskių ažuolų aleja

V. Šimėnas. Papuošalais, kapų kompleksais su monetomis, analogijų paieškomis su kitais regionais, kur aptikti panašūs papuošalai ir monetos. Studentams dėstau radinių chronologijos, tipologijos nustatymo metodus ir galiu pasakyti, kad tai nepaprastai įdomus ir labai plčias galimybes atveriantis mokslas. Daugiau galimybių atsirado, kuomet pradėjome modernius projektus, ėmėme naudoti naujas darbo priemones.

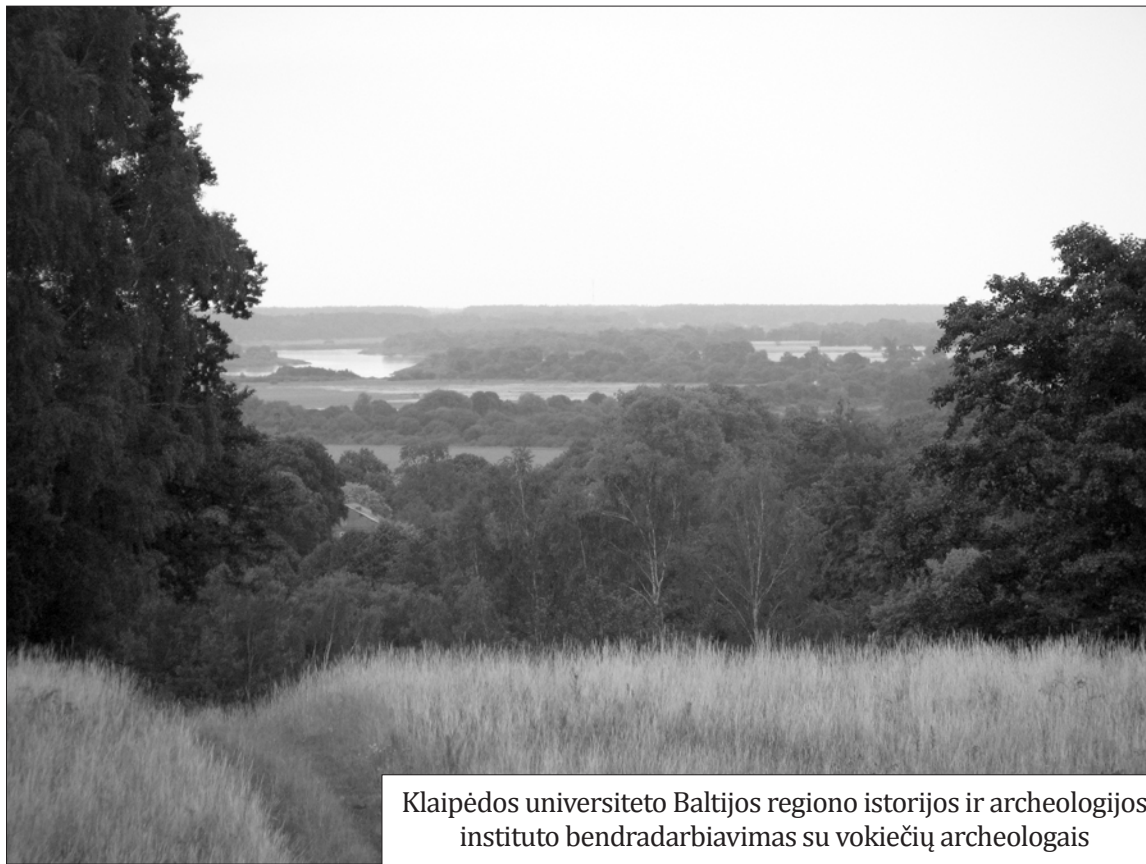
Archeologams vis tenka bėgti paskui važiuojantį traukinį

Gintautas Vėlius. Archeologams atsivėrė labai plčios technologinės galimybės, bet mes tiesiog nespėjame visų jų panaudoti.

V. Šimėnas. Jaunoji archeologų karta, net studentai, jau seniai tomis naujovėmis domisi ir neblogai išmano, nes jiems prieinama literatūra, ypač anglų kalba. Bet kyla problemų su rusų ir vokiečių kalba. Dėstau Prūsijos archeologijos kursą, bet savo studentams negaliu pateikti literatūros rusų kalba – dauguma šios kalbos nemoka. Vokiškai didžioji dalis dar paskaito, o anglų kalba literatūros nedaug. Dar viena blogybė – mūsų archeologų naudojamos pasenusios ar nelegalios kompiuterinės programos. Kalbu apie GIS programas, kartografinius pagrindus. Taigi, mūsų projektas leido įsigyti bei atnaujinti ar legalizuoti naudotas programas.

ML. Šiems studentams lieka tikėtis, kad Rusija vis sparčiau vesternizuosis, daugiau mokslinės literatūros leis ir užsienio kalbomis.

V. Šimėnas. Didelės tautos sugeba labai greitai rasti joms priimtinus bendravimo būdus, tuo įsitikinau projekto ARCHEOLITAS metu lankydamasis Rusijos Valstybiniame istorijos muziejuje Raudonojoje aikštėje Maskvoje. Tame muziejuje daug lietuviškų ir baltiškų eksponatų. Muziejaus darbuotojai pasakojo apie jų bendrus projektus su vokiečiais (kad ir „Merovingų“ projektas). Didelių tautų didelės galimybės, todėl šia prasme mums sudėtingiau. Tikimės, kad bus suteiktas finansavimas ir galėsime dalyvauti bendrame leidybos projekte su Vokietijos, Rusijos ir Estijos archeologais. Beje, ligi šiol su estų archeologais visada puikiai rasdavome bendrą kalbą.



Nemuno jūros santaka vaizdas nuo Kopyčkalnio

ML. Ar galima teigti, kad naujos technologijos ir tarptautinis bendradarbiavimas archeologijos mokslą išveda į visai naują kokybinį veiklos etapą?

V. Šimėnas. Pasakyti galima, bet kartu tenka apgailestauti, kad visos tos galimybės mus pasiekia gerokai pavėluotai. Jeigu ne projektai ARCHEOLITAS ir ARCHEOKRAŠTOVAIZDIS, tai ir šiandien dirbtume su kastuvu, pieštuku ir popieriaus lapu.

G. Vėlius. Yra ir dar viena didelė problema. Pasakyčiau, kad 98 proc. visų archeologijos tyrinėjimų atliekame paveldosaugos sumetimais, kai reikia kuo skubiau iširti užstatomas teritorijas, o ne siekiant mokslinių tikslų, atrasti ar patikrinti kažką mums nežinoma, tačiau labai svarbaus. Dabar kasama ten, kur turi būti nutiesti keliai ir pan.

V. Šimėnas. Neliko tikslinio tyrimų finansavimo ir tai viena iš archeologijos

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto bendradarbiavimas su vokiečių archeologais

2010 10 26 – 11 03 dienomis Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute viešėjo archeologai iš Vokietijos *Römisch-Germanische Kommission* (RGK), prieš tai magnetometru intensyviai tyrinėję Estijos ir Latvijos archeologinius objektus. Šis geofizikos prietaisas, kuris matuoja magnetinį lauko stiprumą, archeologijoje naudojamas siekiant nedestruktyviu būdu sužinoti ir įvertinti archeologines vertybes lokalizuoti naujus objektus. Itin populiarėjantis ir Europoje jau seniai naudojamas metodas buvo pritaikytas ir Vakarų Lietuvos archeologijos paminklams. Dr. Sebastian Messal ir praktikantas Mattias Daniels su Klaipėdos, Vilniaus archeologais bei Klaipėdos universiteto Baltijos šalių istorijos ir Kraštovaizdžio archeologijos programų studentais, per keletą dienų išmatavo archeologijos paminklus Palangoje Birutės parke, Anduliuose, Vilkyškių piliakalnyje ir Šereitlaukio apylinkėse. Vokiečių vizitą kuravęs Instituto vyresnysis mokslo darbuotojas ir Istorijos katedros lektorius dr. Romas Jarockis pabrėžė, kad naujų galimybių pritaikymas archeologijoje svarbus ne tik objektų paieškai ir įvertinimui, bet ir kaip studentų mokomoji priemonė, susijusi su praktiniu studijų procesu. Tad nenuostabu, kad universiteto mokslininkas jau pradėjo derybas su svečiais dėl glaudesnio bendradarbiavimo ateityje ruošiant jaunuosius archeologus. Paskutinę dieną buvo suorganizuotas universiteto bendruomenei skirtas seminaras, kurio metu dr. Sebastian Messal pristatė darbo Estijoje, Latvijoje ir Vakarų Lietuvoje rezultatus. Juos papildė archeologo Roko Kranausko vykdomų kasinėjimų Palangos Birutės parke medžiaga bei ankstesni dr. Romo Jarockio archeologinių tyrinėjimų duomenys iš Vilkyškių piliakalnio papėdės gyvenvietės. Į diskusijas apie magnetometro gaunamų rezultatų privalumus, trūkumus ir perspektyvas įsijungė seminaro dalyvavę Klaipėdos universiteto rektorius prof. habil. dr. Vladas Žulkus. Reikia manyti, kad vizito ir darbo metu užsimezgę puikūs kolegiški ryšiai ir ateityje abipusiškai bus palaikomi vykdamas įvairių mokslinę, akademinę veiklą.

Raimonda NABAŽAITĖ
Humanitarinių mokslų fakultetas
Baltijos šalių istorijos magistrantė



Vilkyškių dvoro alėjos

moksliui daromų blygybių. Priešokiais tyrinėjant statyviečių teritorijas, iškastus radinius registruojant ir atiduodant į muziejų saugyklas, niekas nesuinteresuotas tuos radinius toliau tyrinėti, aprašyti, atlikti apibendrinimus. Rastoji medžiaga neištyrinėta taip ir nugula į muziejų saugyklas. Lietuvos istorijos instituto ir didesnių universitetų pareiga būtų iširti tų kasinėjimų medžiagą, ją susisteminti ir apibendrinti. Gerai Valstybiniame Kernavės kultūriniame rezervate dirbančioms nemažoms archeologų pajėgoms, o ką daryti mažesnio masto objektuose?

G. Vėlius. Kasmet archeologiniams tyrinėjimams atlikti išduodama apie 200 leidimų, tuose objektuose kasinėjimo darbus atlieka apie 70 archeologų. O kur jų tyrinėjimų rezultatai?

Kur prasideda archeologija

ML. Didesnę lėšų dalį tyrinėjimams archeologai tikriausiai gauna iš bendrovių, statančių įvairius statinius, tiesiančių kelius, atliekančių kitus žemės darbus?

Nuotrauka iš K. Blankaitės asmeninio archyvo

V. Šimėnas. Dabartiniai paminklosaugos įstatymai suformuluoti taip, kad dėl lėšų žvalgomsiešiams archeologiniams tyrimams kaskart tenka tartis su kiekviena atskira bendrove. Priversti bendroves skirti pinigų tyrimams mes neturime jokios galios. Lietuvos archeologijos draugija nuolat rašo protestus dėl prarandamo kultūros paveldo, kreipiasi į Valstybinę paminklosaugos komisiją, bet archeologai nuolat klumpsta biurokratiniame klampsmėlyje. Miestuose paveldo niokotojai greičiau pastebimi, visuomenė greičiau reaguoja ir kai ką dar pavyksta išsaugoti, bet ką daryti periferijoje? Gerai, kad randame bendrą kalbą su kelininkais ar didesnių objektų statytojais, bet visų statyviečių nesužiūrėsi.

Kaimyninėse šalyse – Lenkijoje, Rusijoje, Estijoje – paveldosaugos įstatymai daug griežtesni. Jie vykdomi, todėl atsiranda ir naujų atradimų. Prieš 10 metų Kaliningrado mieste jokie archeologiniai tyrinėjimai išvis nebuvo vykdomi, ko gero pirmus kasinėjimus atliko mūsų jau ne kartą minėtas Vladimiras Kulakovas, kai Kaliningrade buvo statoma nauja benzino kolonėlė. Jo straipsnis apie kasinėjimo radinius buvo paskelbtas žurnale „Lietuvos archeologija“. Dabar reikalai pajudėjo iš mirties taško: be archeologinių tyrimų ar priežiūros Kaliningrade jau nieko nepastatysi. Tuo tarpu Lietuvos miestuose statomi didžiuliai prekybos centrai, bet jokių tyrinėjimų neatliekama. Tik aptikus naujus paveldo objektus pasitelkiami archeologai.

ML. Kokius žemės kasimo darbus turėtų prižiūrėti archeologas?

Pagal tarptautines konvencijas viskas, kas yra po žeme, yra archeologinių tyrinėjimų objektai. Visa, ką archeologiniais metodais atkasame sudaro archeologiją. Kai kas įsivaizduoja, kad archeologijos specialistams rūpini tik seni kultūriniai sluoksniai, pavyzdžiui, jei tai XIX ar XX a. jau mojamą ranka. Tai visiškai nesupratimas, kas yra archeologija. Labai liūdna, bet projektuo-tojai, net architektai, kartais stengiasi apeiti paveldosaugos įstatymus. Juk tame pačiame Gedimino prospekte Vilniuje, atliekant grindinio dangos rekonstrukciją, archeologui buvo grasinama: jeigu būsi labai principingas, rytoj gali netekti darbo. Statybininkams kartais knieti kuo greičiau aptikus radinius užkasti, kol visuomenė nesukruto.

G. Vėlius. Paveldo vertės suvokimas dar labai menkas, ir tai atskleidžia tiek nelegaliuose tyrinėjimuose, tiek „juodojoje“ archeologijoje. Skandinavijos kraštuose tokie dalykai išvis būtų nesuprantami ir neįmanomi, nes nuo vaikystės kiekvienas pilietis įsisąmonina, kad paveldas – tai visos tautos vertybė.

V. Šimėnas. Turėčiau patikslinti, kad archeologinė priežiūra nebeegzistuoja. Reikalingi archeologiniai, tegul ir žvalgomsieji, tyrimai. Reikalingi leidimai. Prižiūrėti galima tik savo bobutės daržą. Anksčiau paveldosaugos įstatymuose buvo nustatyta 5 hektarų riba. Dabar ir to nėra. Aišku, čia nekalbama apie paminklinius senamiesčius. Lietuvoje žmonės buvo įpratę negerbti valstybės nuosavybės, bet, deja, ir savo pačių nuosavybės nevertina. Prie Kretingos privačiam savininkui priklausio piliakalnis, šalia kultūriniuose sluokniuose buvusios gyvenvietės pėdsakai ir kapinynas. Piliakalnio savininkas padarė ten keturračių trasą ir norintiems patirti aštrių pojūčių nuomoja keturračius, o tie ratais drasko piliakalnio šlaitus. Paveldosaugininkai nesikiša, nes savininkas žemės nekasa, o paveldosaugos įstatymuose neparasyta,

MŪSŲ KALBA

Trojos arkllys lietuvių kalbai

Valerija VAITKEVIČIŪTĖ

2009 08 04 LR laidoje Ilinojaus (Illinois) universiteto Čikagoje prof. Giedrius Subačius (g. 1960), nuo 1994m. čia dėstantis Lituanistikos katedroje, teigė, kad kalba turi turėti 3 sluoksnius. „Žargonas gerai!“ – tvirtino jis. Anot G. Subačiaus, jei nebus vidurinio sluoksnio, tai kalba mirs, kaip mirė labai išpuoselėta senoji lotynų kalba. Taip lietuvių kalboje G. Subačius stengiasi įteisinti žargoną ir teigia, kad svarbiausias kalbos gyvybingumo rodiklis yra linksniavimas – *namas, namo, namui, namą* ir t. t. Apgailėtina dabartinės lietuvių kalbos padėtis iš Ilinojaus ir Jeilio (Yale) universitetų, matyt, atrodo visai gerai ir norima ją dar pagerinti nelabai geromis priemonėmis. Ar tikrai lietuvių kalbą išgelbės tik žargonas ir linksniavimas, kaip kadaise visai netikėtai Romą išgelbėjo žąsys.

Kas žinoma apie senosios lotynų kalbos „mirties“ priežastis? Ar ji, kaip teigia G. Subačius, tikrai visiškai mirė. Išsamus žodynas *Słownik terminologii językoznawczej* (Kalbotyros terminų žodynas), 1968, p. 325 (toliau SŲT) lizde *Lotynų kalba* rašo: „Kalba priklausia indoeuropiečių kalbų šeimos italikų grupei. Iki IV a. pr. m. e. ja kalbėta tik Lacijaus srityje (iš čia *lingua latina*), t. y. Romos mieste ir artimiausiose jo apylinkėse. Augant ir stiprėjant Romos valstybei kartu plinta lotynų kalba, ir pirmaisiais m. e. amžiais ji išgali Vakarų bei Pietų Europoje, Šiaurės Balkanuose ir Šiaurės Afrikos pakrantėse. Nuo III a. pr. m. e. lotynų kalba kuriamą turtinga literatūra. O iš šnekamosios lotynų kalbos (vadinamos liaudies lotynų kalba) viduramžių pradžioje išsirutuliojo romanų kalbos. Lotynų rašomoji (literatūrinė) kalba, mirusi klasikiniuose laikotarpiu (I a. pr. m. e.), išliko moksle ir įvairiose instancijose net iki XVIII a., o Romos katalikų bažnyčioje – iki šiolie“.

Visuotinė lietuvių enciklopedija, 2008, t. XIII, p. 632–633, lizde *Lotynų kalba* teigia: „... Romos imperijos pakraščiuose poklasikiniuose laikotarpiu liaudies šnekamajai lotynų kalbai sumišus su vietinėmis kalbomis (išskyrus graikų kalbą) susidarė vadinamoji romaniškoji kalba (*lingua Romana*), atsirado jos tarmė, bet tebebuvo rašoma rašomąja lotynų kalba (išretinta mano – V. V.). Žlugus Romos imperijai nustojo būti gyva šnekamąja kalba... Viduriniais amžiais rašomoji lotynų kalba tapo Vakarų ir Vidurio Europos šalių oficialia rašomąja kalba, vartota kaip tarptautinių santykių, administracijos, oficialių dokumentų, iš dalies grožinės literatūros, universitetų, mokyklų, Katalikų bažnyčios (nuo 4 a.) kalba. Renesanso epochoje atgaivintos klasikinio laikotarpio lotynų kalbos normos (išretinta mano – V. V.). Nuo 16 a. vidurio lotynų kalbą pamažu pradėjo išstumti nacionalinės kalbos. Lotynų kalba liko diplomatijos (iki 18 a.), mokslo (iki 19 a.), Vatikano ir Katalikų bažnyčios oficialia kalba. Nuo 20 a. 2 pusės Vakarų Europoje mėginama vartoti vadinamąją gyvąją lotynų kalbą (*Latium vivum*) tarptautiniam bendravimui informacijos ir mokslų srityse. Ji tebevartojama biomedicinos mokslų (augalų, gyvūnų ir kt. mokslų klasifi-

kacijai, terminijai ir kt.), tarptautinių žodžių darybai. Daug senosios lotynų kalbos žodžių virto mokslo terminais. Lotynų kalba svarbi indoeuropiečių kalbų studijoms“.

Lotynų kalba rašyti šeši Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Gedimino (apie 1275–1341) laišakai (1323–1324) ir *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae* (Vytauto Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio, laišukų kodeksas), LDK 1376–1430 istorinių šaltinių publikacija; o 1579 m. įkurtoje Jėzuitų ordino katalikiškoje akademijoje (universitete) visi dalykai dėstomi lotynų kalba net 200 metų.

SŲT p. 333 teigiama: „Reikia skirti tokias mirusias kalbas, kurios, nors ir neegzistuoja kaip gyvos, bet vartojamos tam tikriems tikslams tam tikrose sferose (pvz., lotynų, sanskrito) ir tokias, kurios iš viso nebevartojamos (pvz., hetitų, tocharų, polabų)“. VLE, 2009, t. XV, p. 211 teigiama: „Kai kurios mirusios kalbos tebevartojamos kaip rašto kalbos (*lotynų kalba, sanskrito, senoji arabų k.*)“. Taigi, išlikusi rašomoji lotynų kalba leidžia ją išskirti iš kitų, visiškai nebevartojamų, mirusių kalbų. Šito G. Subačius nepastebėjo.

O kas yra žargonas?

„Žargonas [pranc. jargon], specifinė, iškraipyta kalba, kuri nuo literatūrinės (bendrinės. – V. V.) kalbos ar vietinės tarmės skiriasi daugiausia leksika ir frazeologija, bet neturi savo fonetinės ir gramatinės sistemos; plačiąja reikšme – netaisyklinga, vulgari, užteršta svetimybėmis kalba“ (išretinta mano – V. V.) – *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, 1984, t. 12, p. 479. Taip žargoną apibrėžia ir *Большой энциклопедический словарь*, 1998, p. 396.

G. Subačius (irgi taip suprantantis žargoną), teigia, kad išpuoselėta lotynų kalba mirė, nes nebuvo „praturtinta“ (tiksliau užteršta) žargonizmais (žargonu žodžiais ir posakiais) ir paskatino mūsų šou, rimtų laidų vedėjus, komisijų narius vartoti žargonizmus kaip lietuvių kalbos gelbėjimo ratą, o iš tikrųjų toks žingsnis lietuvių kalbai yra Trojos arkllys.

LR ir LTV laidų vedėjai pirma vaizdžiai „turtina“ kalbą šiukšlėmis. Rekordininkas – Vytenis Pauliukaitis, kiekvienoje laidoje pateikiantis vis naujų kalbos teršalų, pvz.: *beliberda*, rus. белиберда – niekai, *paistalas*, rus. сапалюймас, *svaičiojimas*, *nesąmonės*, *niekų kalbos*, *tauškalai*, *rezgalės*, *postringavimas*, *kliedesys*, *absurdas*, *svaitėjimas*, *kvailystė*, *paikystė* (ppr. apie kalbą), kitais atvejais – *šlamštas*, *bjaurata*, *beprasmybė*, *menkniekis*, *niekniekis*, *niekis*, *mažmožis*, *skandalas*, *iron*, *orūs niekai*, *erezija*, *absurdas*, *chitriūga*, rus. хитрюга – *gudruolis*, *gudragalvis*, *lapė*, *laputė*, *gudreiva*, *klastūnas*, *gudročius*, *klasčius*, *klastininkas*, *klastuolis*, *viliūgas*; *zavadila* prasc., rus. завадила – *vadovautojas*, *sukurstytojas*, *pradėjęjas*, *iniciatorius*, *organizatorius*; *filcikis*, vok. filzig – 1) *susitaršęs*, *susidraikęs*, *pasišiaušęs*, *papuręs*, *supuręs*, *sušiuuręs*, *pašiuuręs*; 2) *susivėlęs*; 3) *šykštus*, *prie nago*; *vikrūtasis*, rus. выкрутасы – prk. *vingrybės*, *įmantrybės*; *šiška*, rus. шипка – prasc. juok. *šulas*, *įžymybė*; *genijal*, pranc. *genialus*, *talentingas*; *tužurka*, lenk. tużurek – dvieilis švarkas; *surdutas* (vakarinis vyr. drabužis).

Žargonizmais kalbą teršia du tikrai talentingi, išradingi ir įtaigūs KK2 vedėjai, ypač Tomas: *grabiožas*, rus. грабёж – *apiplėšimas*, *apšvarinimas*, *apgrobimas*; *nufilino*, rus. филер – slaptasis agentas, pėdsekys, seklys, šnipas; reikėtų vartoti *nudžiovė*, *nucypė*, *nujoyo*, *nušvilpė*, šnek. *nuglemžė*, tarm. menk. *nužagė*; *prisabačino*, rus. приспособачить – prastai pritaistyti; turėta galvoje *prastai prikalta*, tikty *primušti*, *prisegti*, *prikaustyti*; *telekas* – *mobilusis*, tik ne *mobilitakas*; žodžiu atia atsisveikinti su žiūrovais nedera, nes tai vaikų kalbos žodis, kurio neduoda joks žodynas, o žiūrovai juk subrendę, neminkštagalviai; tikty *sudie*, *iki pasimatymo*, *viso labo (gero)*, *tam kartui*, *tam sykiui*, *likit sveiki*; *bliamba*, rus. прасč. guzas, gumbas, bumbulas – KK2, E. Bžeskas, I. Norkutė, p. Juodeika ir kt.; *maikė* (tu mano maikė užsidėjai LNK) – *vasarinukai*, *sportinukai*, *marškinėliai*, negerai ir *užsidėjai*, t. b. *apsivilkai*, plg. rus. надел; *pijokas*, lenk. pijak – *girtuoklis*, *alkoholikas* LRtv, *pijokauti* < pijokas – *girtuokliauti*, *girtauti*, *gerioti*; *pliotkai*, lenk. plotka vns. – *liežuviai*, *gandai*, *paskalos*, *apkalbos* – A. Ramanauskas; *kumyras*, rus. кумир – *stabas*, *dievaitis*, *dievukas* – BTV; *tūsas*, *tūsovė* – G. Babravičius, tikty *bambatrynis*; *šutkė*, rus. шутка – *juokai*, *juokas*, *pokštas* – K. Kazlauskaitė; *koliojasi*, lenk. kalać – prk. *teršti gerą vardą*, *plūstasi*, *barasi*; *sukūdo*, rus. похудел – *sulyso*, *sunyko* Nuoo...iki; *kūdas*, rus. худой, lenk. chudy – *liesas*, *sulyšęs*, *sumenkęs*, *sunykęs*, tarm. *iškembęs* – K. Kazlauskaitė; *pasikavoti*, lenk. Pochować się – *pasislėpti*; *naglas*, rus. наглый – *įžūlus*, *akiplėšiškas* – I. Norkutė, V. Pauliukaitis ir kt.; *naglaj*, rus. нагло – *įžūliai*, *akiplėšiška* – I. Norkutė, V. Pauliukaitis, V. Tarasovienė; *vot*, rus. вот – *štai*, *šit*, *šitai*, *še*, *va*, *vagi*, *ana*, *antai*, *aure*; *vat* < vot – *taigi*, *na* – KK2, R. Mikelkevičiūtė ir kt.; *ot*, lenk. ot – *et*; *ale*, lenk. ale – *bet*; *apart*, lenk. oprócz – *be*, *iškyrus* – vartojta daug kas; *nu*, rus. ну – *na*, *nagi*, *taigi*.

Komisijų nariai vartoja *šarmas*, pranc. charme – *žavesys*, *žavumas*, *kerai*, *apžavai*, *grožis*; *su šarmu*, *šarmingas*, pranc. charmeur – *žavintis*, *kerintis*; *faina*, vok. fein – *puikus*, *nuostabus*, *subtilus*, *rafinuotas*, *geras*, *aukštos kokybės*, prk. *puikiai*; *puiku*, *nuostabu* – K. Kazlauskaitė, I. Norkutė ir kt.; jo, vok. ja – *taip* – laidoje *Nesukubė gyventi* ir kitur; *biški*, *biškuti*, vok. bißchen (bisschen) – *truputį*, *truputėlį*, *trupučiuoką*, *mažumytį*, *kruopelytę*, *krislelį*, *nedaugį* – I. Valinskienė ir kt.; *kaifas*, arab. kief = ke(i) f – *apsvaigimo* nuo hašišo būseną – *apkvaišimas*, *prisvaigimas*, *apdujimas*, tarm. *apdvokimas*, *apkvaišimas*, prk. *smagybė*, *džiugysys*, *džiuguly* – K. Kazlauskaitė ir kt.; charakteriui kurti p. Žitai iš Mažeikių geriau tikty Kretingos, Telšių, Mažeikių tarmybės ir tik vienas kitas žargonizmas, rodantis, kad p. Zita neatsilieka nuo „naujųjų inteligentų“; *okei* (O. K.), ang. *gerai*, *sutinku*; *vau*, ang. wow jaust. (amerikietiškas slengas) – *didžiulis*, *stulbinantis*, *pritrenkiantis pasisekimas*, liet. *puiku*, *šaunu*, *žavu*, *nuostabu*, *neįtikėtina*, *įspūdinga* – V. Tarasovienė, L. Imbrasienė, I. Norkutė ir kt.; jau plinta *pijaras*, *piaras* (Piar) ang. ryšiai su visuomene? Viešieji ryšiai? labai modernus žargonas, vartojamas kur tinka

ir kur netinka; lietuvių kalboje nevertotinas, nes tai paradinis „vertimas“ iš anglų kalbos; *Angly* – *lietuvių kalbų žodynas*, 1975, jo neduoda; *pjaunam* į *Zarasus* rekl. – *drožiam*, *braukiam*, *riedam*, *bildam*, *dundam* į *Zarasus*; *užkabino publiką*, plg. rus. задел, liet. reikia sakyti *sujaudino*, *paveikė publiką* – sporto komentatorius; neaišku, kas norėta pasakyti rekl. *moki* – *veži* 2010 03 30 LNK.

Didžiausias nesusipratimas *topinės kainos* rekl., top, ang. 1) *viršūnė*, *viršus*; 2) *aukščiausias*, *didžiausias*, *maksimalus*, o norėta pasakyti *mažiausias*, *prieinamiausias kainos*.

2007 12 21 *Literatūra ir menas* išspausdino Laimanto Jonušio straipsnį *Kaip žlunga, arba klesti, mūsų kalba*. Autorius teigia: „... beveik visa Europa susitvarko su originalia svetimvardžių rašyba, o mums tai turėtų būti per sunku, imama aiškinti apie lietuvių kalbos išskirtinumą ir linksniavimą. Tačiau daiktavardžiai, o kartu ir svetimžodžiai linksniuojami visose sintetinėse kalbose... Prie svetimvardžių jie prideda linksnių galūnes, ir dėl to nieko blogo neatsitinka“.

Pirmiausiai du pavyzdžiai, kaip „beveik visa Europa susitvarko su originalia svetimvardžių rašyba“: 1) 2010 09 24 Generalinės asamblėjos politikas, skelbęs prelegentus, nemokejo ištarti lietuviškai parašytos mūsų prezidentės Dalios Grybauskaitės pavardės; 2) 2006 12 08 LTV pranešė, kad Eurovizijos dalyvė mūsų Lina Jurevičiūtė prisiėmė asmenvardį *Džoi*, nes ten nemoka perskaityti jos pavardės.

Toliau dėl svetimvardžių linksniavimo. Dabar kas nori ir kada nori – linksniuoja, pvz.: LTV – *Tamistis* (estas, titre), *Sarinenas* (suomis, titre) ir kitos televizijos – *Hamidas Karzajus*, *Kusašvilis*, *Valerijus Tichonenka*, *Viktoras Mirošničienka*, *Džernadzė*, *Andzejevskis*, *Pavarotis* (italas, titre), bet *Sossano* (mot.); BTV – *Dmitrijus Rupelis* (slovėnas); LNK – prof. *Draneckas*, *Kwasniewskis* ir t.t. Kas nenori ir kai nenori – nelinksniuoja: LNK – *nuo Paganini laikų* rekl.; *skambės Paganini ir Mocarto kūriniai* rekl.; *Viktoro Stepanoviči išlošė* – Teleloto; *Jaroslav Kaminski*, *Kielpinkis*; LTV toje pačioje laidoje vienas sako *Tomaševskis*, visi kiti – *Tomaševskis*; *Konstantin Kosačiov*; LNK – *Ostapenko* (titre), bet *Ostapenkai* (2008 05 05) ir čia pat *pasikvietė Ostapenko*, 2008 04 21 *Radžis*, kiti *Radži*, *Radži* senelis ir čia pat *Radžio*; kitos televizijos – *legenda apie Zaro* (vok. von Saar), *Sergej Boldyga*, *Sergej Krenickij*, *Jurij Šuleiko*, *Antoni Mikulskis*, *Andžėjus Neman*; naud. *Aleksandrui Sacharuk*, *Uspaskich* (kirčiuoti reikia *Uspaskich*, ne *Uspaskich*);

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad ir rašyba šlubuoja. Pateiksime daugiau pavyzdžių: LTV – *Lechas Valensa*, čia pat *Lechas Walensa* ir *Walesa* (lenk. Wałęsa, l kietas, *e=en*); LTV rašo *Bušas*, BTV 2008 08 07 *Bušas*; LNK 2008 05 14 ir 2008 08 07 *Bushas*; *Bronislaw* (lenk. Bronisław), čia pat *Vaclav Stankevič* LTV; *Komarowski* (lenk. Komorowski).

Tame pačiame straipsnyje L. Jonušys rašo: „Būtų dar geriau, jeigu televizija užsienietiškas pavardes ekrane visada pateiktų originalo rašyba – kartu žmonės girdėtų jas ištariamas, ir tai turėtų šviečiamąjį poveikį“. Išsipildė

tik pirmasis jo pageidavimas – rašo originalo rašyba, deja, net artimiausių kaimynų pavardes su klaidomis, o nežinomų pavardžių, titre parašytų originalo rašyba, netaria, ir mes jų skambesio negirdime. O tai labai negerai!

VLKK pirm. I. Smetonienė straipsnyje *Fantazija ir tikrovė* (Mokslo Lietuva 2010 11 21) teigia, kad V. Vaitkevičiūtės „... pateikti kaltinimai Valstybinės lietuvių kalbos komisijos pirmininkei ir jos pavaduotojai, o kartu ir kažkokiai „naujamajai“ kalbininkų kartai, neturi nieko bendra su tikrove. Kalbos komisija nėra keitusi vardų kirčiavimo normų, lygiai kaip ši instancija nėra atsakinga už autorės nurodytus kelis netaisyklingai sukirčiuotus reklamų tekstų (?) pavyzdžius (apie juos derėjo informuoti Valstybinę kalbos inspekciją)“. I. Smetonienė keitė bendrinių žodžių kirčiavimą. Teigė, kad *ponas*, *ponia*, *miestas* yra pastovaus kirčiavimo, o juk *pōnas* (2), *ponia* (4), *miestas* (2), kad reikia kirčiuoti *spausdinti*, ne *spāusdinti*, plg. kitus parūpinamuosius veiksmožodžius *kāldinti*, *siūdinti*, *kāltinti* ir t.t.

Kodėl I. Smetonienė nė karto televizijos laidose neparodė visų VLKK narių ir nepasakė, kas už ką atsakingas. Jei komisija nekeitė kirčiavimo, tai turi viešai taisyti jau metų metais ausį rėžiančias ne tik kirčio, bet ir sintaksės bei leksikos klaidas. Reklamų tekstus į eterį turėtų leisti tik aprobuotus. Telefonu klausiau Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto narį J. Dautartą, kodėl keičiamos kalbos normos? Jis atsakė: „Mes apklausėme jaunąją kartą“. Jei remiamasi jaunąja karta, kur 10% beraščių, tai VLKK nereikalinga, nes nepajėgia apginti kalbos normų stabilumo, nors yra įsipareigojusi, ir neprieštarauja nieko nepagrįstai „jaunosios kartos“ nuomonei. Ką veikia VLKK? Kieno lėšomis išleista „Reklama“? Kodėl I. Smetonienė užsiima nederančia reklama: internete visos VLKK vardu ragina nepirkti visuomenės labai gerai vertinamo V. Vaitkevičiūtės *Tarptautinių žodžių žodyno*, o pirkti *Alma Littera* žodyną? Ar čia nepainiojami privatūs ir viešieji interesai?

LR taiso niekus (vedėja S. Valuckaitė), arba taisyms pateikia diskusijų forma, nefilologai tokius taisyms sunkiai suvokia. Klaidas reikėtų taisyti televizijos ekrane:

Negerai, nevertokime: atstovauju bendrovei *Sveikata*.

Vartokime naudininką: atstovauju bendrovei *Sveikata*.

2010 12 07 LR pranešė du kartus, taip pat ir LTV, kad tarptautinė komisija vertino 70 valstybių penkiolikmečių žodinių, matematikos ir gamtos mokslų gebėjimus. Lietuvos penkiolikmečiai yra žemiau 65 valstybių vidurkio. Paskutinių trejų metų rezultatas yra nuopulis: Švietimo ministras G. Steponavičius sakė, kad tokia padėtis ministerijos netenkina. Kodėl leista Švietimo, mokslo ir kultūros komitetui (pirm. P. Stundys) nekaupti dėmesio į visuomenės susirūpinimą dėl kalbos žalojimo? Juk jau išnorminta sintaksė, leksika, tartis ir kirčiavimas! Ko laukia komitetas!

Mokslo bendruomenės galios prarastos. Kodėl?

■ Atkelta iš 3 p.

pasirodo nepakankamos, dažnai ir klaidingos. Natūralus klausimas: kas vis dėlto nulemia dabartinį mokslo vertinimo Lietuvoje stilių?

R. Norvaiša. Dabartinė mokslo darbų vertinimo sistema suteikia galimybę mokslininko karjerą padaryti ir vidutinybei. Vidutinės kvalifikacijos mokslininkas nesunkiai gali surinkti ir gerokai viršyti būtina publikacijų kiekį prestižiniuose leidiniuose. Sakoma, kad tokia vertinimo sistema buvo sukurta siekiant eliminuoti „blogai“ dirbančius mokslininkus. Realiai pasiekta tai, kad vidutinybė gali tapti mokslo sistemą įtakančiu veikėju.

Kita priežastis – mūsų biurokratinė visuomenė. Tokioje visuomenėje formalūs rodikliai yra vieninteliai įmanomi vertinimo kriterijai. Be to, esant formaliam vertinimui yra gerokai paprasčiau kopti mokslinės karjeros laiptais. Sunku būtų įvardyti konkretų tokios sistemos autorių ar jų kolektyvą. Tai jau būtų mokslo sociologijos užduotis.

ML. Nematoma, bet nujaučiama ranka, „gelmės nematomoji sauja“?

R. Norvaiša. Tam tikra prasme, kai kuriuos iš tų asmenų pavadinčiau net mūsų kolegoms, sugebantiems daryti įtaką net labai svarbiems sprendimams. Ankstesnėje sistemoje suveikdavo telefoninės teisės ar įtakingų pažinčių mechanizmas, bet kaip visa tai atliekama dabar man sunku pasakyti.

Šiek tiek aptarėme tik institucinių mokslininko vertinimą, bet yra ir pačios institucijos vertinimo lygmuo. Vėlgai, vyrauja savi kriterijai, iš kurių svarbiausias – straipsnių kiekis ISI žurnaluose. Formaliai dar vertinami gautieji patentai, išvestos augalų rūšių veislės, bet tai taikoma tam tikrų mokslų veiklos kryptims.

Grigorijaus Perelmano fenomenas

R. Norvaiša. Kad mokslinio darbo kokybė visiškai nenusakoma straipsnių kiekiu, pateiksiu pavyzdį iš man artimos ir mokslo pasaulį nustebinusios matematikų aplinkos. Geriausi per pastaruosius dešimt metų matematikos darbai padaryti mokslininko, kuris sąmoningai mokslinėje spaudoje nepublikavo savo darbo rezultatų. Jie buvo paskelbti nerencizuojamų darbų interneto svetainėje. Tačiau matematikų pasaulyje jo darbas buvo pripažintas. Mintyje turiu rusų matematiko Grigorijaus Perelmano* darbą.

ML. Atrodo, kad žmonijai labiau už Rusijos atsiskyrėlio matematiko darbus sujauđino tas faktas, kad jis atsisakė milijono dolerių premijos, skirtos už jo darbą.

R. Norvaiša. Šių metų balandžio mėnesį „Lietuvos ryto“ priede „Rytai-Vakarai“ išspausdintas A. Procenkos straipsnis yra daugiausia iš tam tikro pobūdžio Rusijos spaudos surankiotų įvairiausių gandų rinkinys. Taip iš genialaus matematiko buvo padaryta kalniausė. G. Perelmanas iš tikro yra keistuolis kaip ir nemažai kitų mokslininkų, bet tai ne priežastis formuoti neigiamą žmogaus įvaizdį. Kadangi G. Perelmanas nėra konformistas, tai



Vilniaus universiteto Matematikos ir informatikos fakulteto Tikimybių teorijos ir statistikos skyriaus vyriausiasis mokslo darbuotojas prof. habil. dr. Vygantas Paulauskas pranešėjams turėjo nemažai klausimų

tam tikros krypties spauda randa būdų kaip iš jo pasišaipyti. Populiarių bet rimtų straipsnių apie G. Perelmano asmenybę ir jo darbo aplinkybes yra daug. Toks yra, pavyzdžiui, S. Nasar ir

*Grigorijus Perelmanas gimė 1966 m. Leningrado (Sankt Peterburgas) inžinieriaus ir matematikos mokytojos žydų šeimoje. 6 klases baigė paprastose mokyklose, kurioje mokytoja dirbo ir jo motina. Po pamokų sūnų vedavo į pionierių rūmus, kur jis lavinosi matematikos būrelyje. 1982 m. buvo perkeltas į mokyklą, kurioje buvo dėstomas sustiprintas fizikos ir matematikos kursas. Ten mokymasis tapo geriausiu Rusijos matematiku, matyt, tarp savo bendraamžių, o 1982 m. gavo aukso medalį Budapešte vykusioje tarptautinėje algebros ir matematikos olimpiadoje, kur surinko 42 balus iš 42 galimų.

buvo kviečiamas tęsti mokslus Niujorko, bet atsisakė. Taip pat buvo gabus humanitariniams mokslams, nebloggeri sekėsi muzikos mokykloje smuiko klaseje. Įstojo į Leningrado valstybinio universiteto Matematikos-mechanikos fakultetą, pasirinko geometrijos studijas. Buvo abejingas draugystėms, studentiškomis šėlionėms, nelabai rūpinosi savo išvaizda. Nerūkė, nevartojo alkoholio. Su kitais bendraudavo tik matematikos temomis.

2003 m. paliko darbą Sankt Peterburgo Steklovo matematikos institute. Atsisakė tarptautinio Fieldso medalio ir premijos, nors garbės požiūriu matematikos srityje tai prilyginama Nobelio premijai. Atsisakė Europos matematikų premijos, motyvuodamas tuo, kad premijos steigėjai nesą kompetentingi šiuo klausimu. Napanoro tapti Sankt Peterburgo garbės piliečiu, kai iniciatyvinė grupė ėmėsi rinkti gyventojų parašus. Rusijos komunistai bemat sureagavo, pavadindami Perelmaną „tikru Rusijos komunistu“ ir prašydami premiją paimti ir atiduoti „idėjos broliams“, t. y. komunistams, o jie statysią mokslo institutą, kuriam vadovauti pakviesią Perelmaną. Šis į pasiūlymą neatsiliepė. – G. Z. pastabas.

D. Gruber straipsnis „Manifold Destiny“ 2006 m. rugpjūčio 26 d. išspausdintas „The New Yorker“.

ML. Kokie Perelmano pasiekimai matematikos moksle?

R. Norvaiša. Jis įrodė hipotezę, kurią 1904 m. suformulavo prancūzų matematikas, fizikas ir filosofas Anri Puankarė (Jules Henri Poincaré, 1854–1912). Clay matematikos institutas (Masačusetso valstija, JAV) 2000 m. patvirtino Tūkstantmečio užduočių sąrašą, siekiant pabrėžti svarbiausias XX amžiuje dar neišspręstas matematikos problemas. Puankarė hipotezė tapo viena iš septynių užduočių, už kurių išsprendimą institutas apdovanoja Tūkstantmečio premija. 2002 m. G. Perelmanas publikavo Williama Thurstono hipotezei skirtą darbą, kuriuo įrodė Puankarė hipotezės teisingumą. 2006 m. už šios hipotezės įrodymą G. Perelmanui buvo skirtas Fieldso medalis ir 15 tūkst. Kanados dolerių premija, tačiau rusų matematikas ir premijos, ir medalio atsisakė. Jis pareiškė, kad pats šios hipotezės įrodymas jam esąs puikiausias atlygis ir jokių papildomų apdovanojimų nereikia.

Daugiau kaip trejus metus Clay matematikos institutas laukė kitų matematikų išvadų dėl G. Perelmano įrodytos Puankarė hipotezės, taip pat laukė, ar neapsireikš kiti galimi tokio įrodymo pretendentai. 2010 m. Clay instituto tinklalapyje oficialiai buvo paskelbta, kad įrodymo prioritetas neabejotinai priklauso G. Perelmanui. Už Puankarė hipotezės įrodymą Clay matematikos institutas Grigorijui Perelmanui skyrė 1 mln. dolerių premiją, bet matematikas premijos atsisakė. Dabar kai Puankarė hipotezė jau įrodyta liko neišspręstos šešios „tūkstantmečio užduotys“.

ML. Tad ką Perelmanas įrodė?

R. Norvaiša. Puankarė hipotezė teigia: jei M^3 yra kompakti trimatė daugdara ir bet kuri paprasta uždara kreivė joje yra tolydžiai deformuojama į tašką, tai M^3 yra homeomorfinė

sferai S^3 . Paprastai kalbant, bet kuris skylių neturintis kūnas yra kuriuo nors būdu sumaigytas ar išstamptas rutulys. Matematinis šios hipotezės įrodymas pasirodė be galo sudėtingas, pareikalavęs beveik šimto metų matematikų darbo, kurį galiausiai vainikavo G. Perelmano darbas.

ML. Kodėl tai svarbu?

R. Norvaiša. Mokslininko siekis – suprasti. Tai ir yra mokslinio darbo svarba. Jei svarba suvokiama, kaip galimybė pritaikyti kam nors praktiškam, tai jau kito tipo asmenų rūpestis. Galimas dalykas, kad pritaikyti pavyks ne gamtos ir net ne fiziniame pasaulyje, bet supratęs reiškinį gali eiti gilesnio pažinimo linkme. Tai aukštesnis skverbimasis į pažinimo gelmes. Niekito fundamentinis mokslas ir neturi siekti.

Keistumas kaip atsakas į pasaulio netobulumą

ML. Kaip vertinate keistokus Grigorijaus Perelmano poelgius?

R. Norvaiša. G. Perelmanas išėjo iš oficialios mokslinės veiklos, su niekuo nebendruoja, gyvena uždarytame gyvenime ir niekam neatskleidžia savo poelgių motyvų.

ML. Keistai atrodantys Perelmano elgesio pavyzdžiai rodo jo nusivylimą aplinka, taip pat ir mokslinė, intelektinė. Matyt, iš asmenybės protesto forma prieš jį supantį „netobulą“ pasaulį.

R. Norvaiša. Galima būtų pritari, bet reikia turėti galvoje ir tai, kad tai mūsų hipotetiškai daromos išvados. Jis pats savo veiklos ir poelgių motyvų nuosekliai niekam nėra išdėstęs. Žurnalistinį tyrimą atlikę minėto straipsnio autoriai S. Nasar ir D. Gruber cituoja tokius G. Perelmano žodžius: „Žinoma, dauguma matematikų yra daugiau ar mažiau sąžiningi. Bet beveik visi jie yra konformistai. Patys būdami daugiau ar mažiau sąžiningi, jie toleruoja tuos, kurie nėra sąžiningi.“ Mano manymu, jis nepatenkintas dabartine pasaulio matematikų bendrijos etine elgsena.

ML. Kodėl ir mes nepatenkinti kalbėdami apie mokslo reikalus savo šalyje?

R. Norvaiša. Negalėdamas nieko pakeisti Pelermanas pasirinko šokiruojančią protesto formą. Jis visiems atidavė savo svarbiausios mokslinės veiklos rezultatą ir pasitraukė iš mokslinės veiklos. 20 metų iki savo svarbiausio atradimo formulavimo jis yra gyvenęs JAV, taigi galėjo bendrauti su viso pasaulio matematikais, bet jo užsidarymą nuo pasaulio, matyt, įtakos turėjo ir pasaulinio mokslo etikos nuosmukis. Galime tik spėlioti, nes nežinau, kas mokslininkui gali būti svarbiau už etikos problemas. Tik jau ne pinigai, ne materialinės gėrybės. Kalbu apie tikrus savo mokslui atsidavusius asmenis.

ML. Labai liūdna išvada, rodanti, kad pasaulio etinė ašis gerokai pakrypusi, ką rodo ir pavienių mokslininkų elgsena. Pasaulio destrukcijos akivaizdoje jų keistumas tampa vieninteliu būdu tam pasipriešinti. Kai kalbama apie mokslą, asmeninę dramą, – juk kitaip nepavadinsi, – rodo, kad gali suirti visa sistema, kuri mums atrodo tokia svarbi ir gal vienintelė įmanoma.

R. Norvaiša. Principai pasirodo besantys svarbesni už visus vertinimus ir aplinkos nuostatas.

Šiuo nukrypimu nuo mūsų pokalbio temos noriu pabrėžti, kad G. Perelmano tyrinėjimų rezultatas nebuvo nei publikuotas, nei kitais būdais pateiktas matematikų vertinimui. Savo įrodymą jis įdėjo į internetą, kad būtų prieinamas kiekvienam besidominčiam. Kai toje pačioje srityje dirbantis mokslininkas mato kolegos rezultatą, jis gali įvertinti jo teisingumą ar klaidingumą, jokių kitų vertintojų nereikia. Noriu pasakyti, kad mokslininko veiklą vertinti parašytų straipsnių kiekiu patogiu nebent mokslo biurokratams, kuriems nėra galvų sukti nereikia – suskaičiavai straipsnius ir to pakanka. Tačiau tai visiškai mokslo nuvertinimas.

ML. Juk nenorite pasakyti, kad Lietuvos mokslo organizavimo modelį reikia kurti pagal „Perelmano metodą“? Vargu ar labai nudžiugintume mokslininkus, pasiūlydami niekur nedirbti, aišku, ir atlygio negauti, gyventi vieno kambario bute su tarakonais, su niekuo nebendrauti, nebent su antgamtinėmis jėgomis, reisykiais atsiunčiančiomis šventą jkvėpimą.

R. Norvaiša. Akivaizdu, kad mokslininkai sėkmingai prisitaiko prie biurokratinės mokslo vertinimo sistemos ir ja sėkmingai naudojasi. Kasmet parašyti po keletą straipsnių nėra labai sudėtinga, o įsivažiavęs gali parašyti ir dešimtį. Tik ar dėl to atsiras daugiau mokslo – štai klausimas. Blogiausia, kad sėkmingai prisitaikęs prie sistemos mokslininkas daugiau nieko kito ir nesiekia daryti: nei jis suinteresuotas užsiimti ekspertine veikla, nei recenzavimu, nei pedagogine ar mokslo populiarinimo veikla. Visa tai tampa antriniu dalyku, gaila laiko ir nėra noro.

ML. Susilaukėme „straipsnizmo“ epochos padarinių?

R. Norvaiša. Iš to ir bendras nuosmukis, nes mokslo suvokimą lydi ir daugybė kitų sričių nuosmukio formų. Štai apie ką būtina diskutuoti, bandyti suprasti ir keisti.

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Gedimino Zemlicko nuotrauka

SUKAKTIS

Profesorės Pranės Dundulienės šimtmečiui

Dr. Aldona VASILIAUSKIENĖ

Profesorė Pranė Dundulienė (1910 02 12–1991 02 27) – pirmoji ir ilgą laiką vienintelė etnografė, istorijos mokslų daktarė (dabar habil. dr.) Lietuvoje, ne tik šios mokslo srities, bet ir lietuvių tautos kultūros kruopšti ir energinga puoselėtoja. Profesorės šimtmečio minėjimas susidėjo iš kelių renginių: prisiminimų vakaro Lietuvos nacionaliniame muziejuje; parodos Vilniaus universiteto bibliotekoje ir Tarptautinės konferencijos. Tikimasi šimtmečio minėjimą pratęsti ir Kupiškio bibliotekoje, tačiau jau 2011 metų pradžioje.

Pagerbiant profesorę 100-ųjų gimimo metinių proga Lietuvos nacionalinis muziejus 2010 m. vasario 11 d. organizavo renginį, skirtą profesorės Pranės Dundulienės atminimui. Renginį vedusi muziejaus direktorė Birutė Kulnytė (1973 m. prof. P. Dundulienė vadovavo jos diplominiam darbui) pasidžiaugė susirinkusiųjų gausa ir apgailestavo, kad Vilniaus universitetas, kuriam visą gyvenimą atidavė istorikas profesorius Bronius Dundulis ir Pranė

muziejaus direktorei Birutei Kulnytei ir Etninės kultūros skyriaus vedėjai Elvydai Lazauskaitei bei visiems taip gražiai ir pagarbiai prisiminusiems Motiną – profesorę Pranę Dundulienę – šeimos vardu tarė profesorių Pranės Dundulienės ir Broniaus Dundulio dukra, fizikos mokslų dr. Daiva Senulienė, primindama, kad profesorė visada skatindavo studentus didžiulis, kad yra lietuviai.

Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus vedėjas dr. Žilvytis Šaknys pranešė, kad neapsiribos šiuo renginiu profesorės 100-čiui, planuoja organizuoti tarptautinę konferenciją su išvažiuojamąja sesija Švenčionyse, tad pakvietė visus 2010 m. spalio 8–10 d. aktyviai dalyvauti.

2010 m. vasario 12 d. – balandžio 12 d. Vilniaus universiteto bibliotekos III aukšte veikė paroda „Etnografei Pranei Dundulienei – 100“ (parodos rengėja – Snieguolė Misiūnienė). Parodoje gausu nuotraukų, etnografinių ekspedicijų medžiagos pavyzdžių, profesorės straipsnių, knygų, profesorei Pranei Dundulienei skirtų straipsnių ir jos rankraščių pavyzdžių.



Profesorė Pranė Dundulienė

Nuo 1950 m. kasmet – iki pat mirties – organizuotos etnografinės ekspedicijos buvo savotiškas pasipriešinimas tuometinei valdžios politikai. Tai, ką valdžia specialiai ardė, griovė, naikino, ji kantriai kaip bitelė rinko ir fiksavo: aprašė, braižė, fotografavo – siekė įamžinti.

Konferencija Švenčionyse

2010 m. spalio 8–10 d. Lietuvos istorijos etnologijos skyrius (vedėjas dr. Žilvytis Šaknys) kartu su Lietuvos nacionaliniu muziejumi ir Švenčionių rajono savivaldybės viešąja biblioteka suorganizavo tarptautinę konferenciją „Etnologija: istorija, dabartis ir perspektyvos“, skirtą žymios etnologės profesorės Pranės Dundulienės gimimo šimtmečiui.

Dvi dienas konferencijos dalyviai Vilniaus universiteto Teatro salėje klausėsi paskaitų, skirtų prof. P. Dundulienės asmenybei, jos tyrinėtomis kryptims. Klausytojai taip pat buvo

supažindinti su etnologijos mokslo vystymusi ir atliekamais tyrinėjimais įvairiose šalyse.

Nagrinėjamos temos buvo suskirstytos į sekcijas: Pranė Dundulienė ir Lietuvos etnologijos istorija; Europos šalių etnologijos istorija; Teoriniai ritualo aspektai; Senųjų ritualų apraška; Etniškumas ir tradicija; Liaudies Žinija, kūryba, menas ir tradicija.

Šešiose sekcijose buvo perskaityti 33 pranešimai: 23 parengė Lietuvos mokslininkai ir 10 atvykusieji iš įvairių šalių mokslo institucijų: Baltarusijos (Minskas), Čekijos (Praha), Estijos (Tartu), Latvijos (Ryga), Lenkijos (Poznanė), Olandijos (Amsterdams), Rusijos (Maskva), Udmurtijos (Iževskas) ir dvi mokslininkės iš Bulgarijos (Sofija).

Pirmoji konferencijos darbo diena užbaigta Lietuvos nacionalinio muziejaus Etnologijos skyriuje, kur skyriaus vedėja dr. Elvyda Lazauskaite komentavo prof. P. Dundulienės vaikio dr. Mindaugo Senulio parengtą



Pranė Dundulienė su I-aja studentų etnografų laida 1950 m.

Dundulienė, pamiršo gražias, kadaise susiklosčiusias tradicijas – pagarbą vyresniems. Prof. B. Dundulio šimtmetis praslinko visai tyliai – o juk išugdė tiek mokinių, daug jų dar tebedirba universitete...

Renginyje kalbėjo prof. Regina Merkienė, dr. Žilvytis Šaknys, Jūratė Burokaitė, prof. Mykolas Michelbertas, dr. Aldona Vasiliauskiene, prof. Juozapas Algimantas Krikštopaitis.

Mokslininkai atskleidė profesorės P. Dundulienės veiklos svarbą Lietuvos kultūriniam palikimui, jos darbų vertę kaimyninių šalių etnografijos mokslo tyrimuose, prisiminė bendravimo epizodus.

Muziejaus Etninės kultūros skyriaus vedėja dr. Elvyda Lazauskaite kartu su Justinu Lingiu parengė kaleidoskopą – nuotraukų montажą profesorės P. Dundulienės gyvenimo keliais (kaleidoskopą rengti padėjo profesorės dukros Ieva ir Daiva bei vaikai Mindaugas).

Nuoširdų padėkos žodį renginio organizatoriams Lietuvos nacionalinio

Mokslinė veikla

Būsimoji profesorė gimė Švenčionių rajono Pilypų kaime 1910 m. vasario 12 d. neturtingų valstiečių Emilijos ir Vinco Stukėnų šeimoje.

1939 m. gegužės 8 d. Stepono Batoro universitete apgynusi mokslinį darbą „Marcinkonių apylinkės etnografinė monografija“ tapo filosofijos magistre ir sunkiai bei sudėtingai skynėsi kelią į mokslo aukštumas.

Pradėjusi tyrinėti vieną iš labai svarbių etnografijos problemų – žemdirbystės ir jos įrankių raidą Lietuvoje nuo seniausių laikų – 1954 m. apgynė kandidatę, o 1968 metais – daktarinę disertaciją – „Žemdirbystė ir jos įrankiai Lietuvoje“.

Nuo 1944 m. beveik pusę amžiaus (iki mirties) dirbo Vilniaus universitete, eidama vis aukštesnes pareigas – 1971 m. jai buvo suteiktas profesorės vardas.



Prie prof. P. Dundulienės gimtosios sodybos Pilypų kaime. Namu savininkė Albina Geniušienė turi ką papasakoti. Iš dešinės: Jolanta Storpirštienė, dr. Feliksas Senulis, dr. Daiva Senulienė, dr. Ieva Šenavičienė, Albina Geniušienė ir Dovilė Janionytė



Profesorė Pranė Dundulienė ir Bronius Dundulis su dukterimis leva ir Daiva

nuotraukų vaizdajuostę. Tad visi galėjo tarsi ir gyviau prisiliesti prie profesorės asmenybės.

Trečioji diena – išvyka į Švenčionis. Pirmiausia atvykusieji aplankė profesorės Pranės Stukėnaitės-Dundulienės gimtąjį Pilypų kaimą. Profesorė augant, kaimas buvo vadinamas lenkiškai – Jankovczyzna. Pilypų kaimo pavadinimas atsirado gerokai vėliau.

Konferencijos dalyviai įsiamžino fotografijose prie tautodailininko Juozo Jakšto sukurtos ir prieš 15 metų (1995 m.) prie gimtojo P. Stukėnaitės – Dundulienės namo atidengtos lentos. Tada buvo minimos profesorės 85-osios gimimo metinės.

Bendravo su namo savininke Albina Paškonyte-Geniušiene (gim. 1923 m. balandžio 7 d., Varkalių kaimas), 1948 metais iškėjęusia ir persikėlusia gyventi į Pilypus. 1953 m. Geniušai nusipirko Stukėnų namus, kuriuose užaugino 6 vaikus. Penki vaikai išvyko iš gimtinės: Roma, Bronė ir Arūnas gyvena Vilniuje, Magdūtė – Alytuje, Dangyra – Ignalinos rajone. Pilypuose liko sūnus Antanas, kuris, laukdamas atvykstančių svečių, gražiai atnaujino atminimo lentą.

Po pietų konferencijos dalyviai rinkosi į Švenčionių viešąją biblioteką, kur kraštietės Pranės Dundulienės 100-osioms gimimo metinėms paminėti buvo atidaryta paroda „Žadinusi meilę ir pagarbą savosios tautos vertybėms“.

Renginį labai subtiliai, su dideliu dvasios pojūčiu vedė Algirdas Braidokas. Sveikinimo ir padėkos žodį tarė konferencijos sumanytojas ir pagrindinis organizatorius Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus vedėjas dr. Žilvytis Šaknys. Jis bibliotekai padovanojo savo knygą.

Profesorės gyvenimą ir veiklą, remdamasis dr. A. Vasiliauskienės bei kitų

straipsniais, labai įtaigiai ir jautriai perskaitė Cirkliškio kaimo bendruomenės pirmininkas Bronius Lozoraitis.

Pranešimą „Mokyklinės etnokraštotyros galimybės ir problemos“, detaliam pateikusi išnagrinėtą medžiagą, perskaitė Švenčionių Papildomo ugdymo centro metodininkė Ana Pilipavičienė, kurioje mokyklinę etnokraštotyra ir muziejinkystę.

Sveikinimo žodį tarė dr. Aldona Vasiliauskienė ir įteikė bibliotekai keletą savo knygų. Dukrų Daivos Senulienės ir Ievos Šenavičienės vardu kalbėjo ir prisiminimais apie mamą su širdies virpuliu dalijosi Ieva. Dukros bibliotekai padovanojo profesorės knygų.

Renginio metu muzikinius intarpus užpildė Švenčionių meno mokyklos kanklininkės Angelė, Ingrida ir Neringa (vadovė Lilija Girulskienė). Poeto Algio Jakšto eilės: „Išėinantys kaimai“, „Pakrypę grytelės“, „Išėidami Anapilin“ skaitė Zigmo Žemaičio gimnazijos gimnazistė Greta Razmytė.

Svečiai iš užsienio šalių džiaugėsi galėję apsilankyti Mėžionyse – gatviniame kaime, užsukti į trobas, pamatyti dar kūrenamas krosnis (duonkepes), ant kurių galima atsigulti ne tik pasiūlydyti, bet ir gydytis nugaros skausmus, pasižiūrėti į kieme esančius akmeninius rūsius, kitus statinius...

Sumaniai surengta konferencija – ne tik profesorės P. Dundulienės prisiminimas, bet ir paskata domėtis savo krašto kultūra, istorija – deramai įvertinti tuos unikalius daiktus, kuriuos dar turime. Profesorė mylėjo savo kraštą, brangino istoriją, kultūrinę vertybę. Ji šiandien mums primena, kad itin svarbu pajėgti atsilaikyti tame plačiai sklaidžiamame globalizmo chaose ir iškelti savosios istorijos tikrąsias vertybes.

Kraštovaizdžio archeologija.

Kas tai yra ir kokias galimybes teikia tyrinėtojams

■ Atkelta iš 9 p.

kad keturračiais po kapinyną važinėti negalima. Priešingame Kretingos pakraštyje yra visai kitas pavyzdys. „Vienkiemio“ kaimo turizmo sodybos savininkas net prašo archeologų jam pateikti informacijos apie greta esančius objektus, domisi mūsų projekto rezultatais, nori įrengti informacinius standus. Tai jo turtas.

Bendradarbiavimo svarba ir nauda

G. Vėlius. Turime ir gražių pavyzdžių, kai savininkai suvokia ne tik žemės vertę, bet ir svarbą praeičiai suprasti. Tokie žmonės bendradarbiauja su archeologais, nes jiems įdomu, kas slypi po jų kojomis. Tai tik gražios išimtis.

V. Šimėnas. Mūsų projekto ARCHEOKRAŠTOVAIZDIS vienas iš siekių – ryšys su visuomene. Šiame pašnekesyje kalbėjome apie Šereitlaukį Pagėgių seniūnijoje, minėjome Dovelų gyvenvietę dešiniame Minijos krante Klaipėdos rajone. Šių gyvenviečių bendruomenės suinteresuotos išsaugoti savo kultūros paveldą, noriai bendradarbiauja su paveldo-

saugininkais ir archeologais. Tie žmonės trokšta, kad jų kraštas atsigautų. Šereitlaukio bendruomenės pirmininkė yra Šilutės I gimnazijos dailės mokytoja Kristina Blankaitė, todėl ten reikalai ir juda. Esu daug dirbęs Rambynų apylinkėse ir aki-vaizdžiai matau, kaip kyla kraštas, koks žmonių suinteresuotumas savo kraštu. O juk atsimenu laikus, kai Šereitlaukis priminė M. Gorkio „Dugne“ pavaizduotą gyvenimą. Buvęs apleistas Šereitlaukio dvaras po truputį tvarkomas. Matyt, turi įtakos Rambynų regioninio parko veikla, šalia esančios turistinės trasos.

Gerus ryšius palaikome su Rambynų ir Neries regioniniais parkais. Šių parkų darbuotojai atlieka savo tyrimus, pasikeičiame su jais informacija. Tai abipusė labai reikalinga ir naudinga veikla.

G. Vėlius. Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato kaimynas yra Neries regioninis parkas, su kuriuo mums pavyko užmegzti išties puikius ryšius.

V. Šimėnas. Tokio gražaus bendradarbiavimo nepavyksta užmegzti, pavyzdžiui, su Baliulių bendruomene (gal jos ir nėra?) netoli Pabrados Švenčionių rajone. Nors žmonės ten nuoširdūs ir žino apylinkių istoriją (archeologams paklausus papasakoja). Tiesa, regioninis laikraštis apie ten atliekamus mūsų tyrinėjimus parašo, bet iš gyventojų bent kiek didesnio susidomėjimo nesame pajutę.

ML. Kodėl archeologams neatėjus į vietinę mokyklą, mokiniams ir mokytojams nepapasakojus apie jų vietovėje vykdomus tyrinėjimus, vasarą nepakvietus į ekskursiją ar talką?

V. Šimėnas. Vilniaus jaunųjų turistų centre (Polocko gatvėje) vadovauju jaunųjų turistų būreliui, papasakoju jiems, bet su Baliuliais sudėtingiau – reikėtų ten gyventi. Kol kas Baliulių bendruomenė dar neišjudinama.

G. Vėlius. Į mokyklų mokymo programas įtrauktas ir paveldosaugos fakultatyvas. Bet mažinant pamokų skaičių dažniausiai būtent fakultatyvai ir nukentė. Daug priklauso nuo konkrečių vietos mokytojų iniciatyvos, jų nusiteikimo visuomeninei veiklai.

V. Šimėnas. Mūsų projektas nukreiptas ir į tai, kad būtų skatinama visuomeninė veikla, gaiviamos konkrečios vietovės, turinčios galimybių tapti ekskursinio, turistinio lankymo objektais. Pirmais projekto vykdymo metais siekėme apsirūpinti būtiniaisiais įranga, kompiuterinėmis programomis, antrais metais atlikome žvalgomojus tyrimus, o trečiais didesnę dėmesį skyrėme projekto rezultatų viešinimui ir sklaidai. Tai darome ne vien mes, projektą vykdančius archeologai, bet ir kiekvieno mikroregiono bendruomenės per vietos spaudą ir mokyklas viešina apie ten atliekamus darbus. Žadame išleisti leidinuką apie projekto vykdymo

apie tai jau buvome kalbėję. Tyrinėjome visas galimas žmogaus gyvenimo vietas Kernavės apylinkėse dar 15 km aukštyne Neris upė. Kas 30–50 metrų atlikome žvalgomojus šūrfus. Regione iškasėme apie 400 perkasėlių. Kasinėjimų metu labai aiškiai pamatėme, kokių ir kurio laikotarpio kultūrinių sluoksnių esama Neris pakrantėse. Kasimo darbus atlikome su studentais, prieš tai išanalizavę vietovės žemėlapius, turimą istorinę informaciją, archeologinę vietovių sanklodą, pasitelkdami visą pagalbines informacijas iš šalies. Aptikome dvyliką pirmųjų amžių po Kristaus ligi tol nežinotų gyvenviečių.

Toje teritorijoje yra trys labai svarbūs archeologijos paveldo paminklų kompleksai: Karmazinų, Grabijolų ir Kernavės, o juose gyvena trys bendruomenės, su kuriomis mūsų ryšiai stiprėja. Šiuo projektu to ir siekėme.

Dar norėčiau papasakoti apie bene įdomiausių atradimų – XIV a. degintą Kernavės kapinyną. Apie jį buvo daug rašyta ir kalbėta, bet vis nepavykdavo rasti. Mes aptikome tą labai įdomų ir naują objektą, kuriame sudeginti mirusiųjų kaulai buvo laidojami upelio vandenyje. XIII–XV a. panašų kapinyną



K. Blankaitės grafikos darbas. Jame matome Šereitlaukio milžinkapį, ažuolų alėjas, Šereitlaukio dvaro mūrus, archeologines šukes

rezultatus, taip pat daromas skaitmeninis projekto žemėlapis.

Paminklosaugininkai senokai dirba su GIS programomis, bet mes, mokslininkai, buvome gerokai atsilikę. Labai skirtinga buvo Lietuvos istorijos instituto, Vilniaus universiteto ir Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direktijos turima tyrinėjimų bazė. Net tarpusavyje skirtingų institucijų archeologams buvo sudėtinga bendradarbiauti.

G. Vėlius. Skirtingos pajėgos, skirtingi įdirbiai, skirtinga darbų reikšmė. Projektas ARCHEOKRAŠTOVAIZDIS padėjo sulyginti mūsų galimybes.

ML. Valstybinis Kernavės kultūrinis rezervatas kaip UNESCO paveldo objektas ir ligi projekto turėjo geresnes galimybes už Vilniaus universiteto ir Lietuvos istorijos instituto archeologus. Ar ką nors išties vertingo projektas ARCHEOKRAŠTOVAIZDIS Kernavės rezervato archeologams davė?

G. Vėlius. Neabejotinai. Atlikome detalius žvalgomojus kasinėjimus. Nektartiesiu apie pagalbinių mokslų taikymo naudą mūsų tyrinėjimuose, nes

Obelių ežere (Ukmergės rajonas) buvo aptikęs archeologas Vytautas Urbanavičius, o Elektrėnų savivaldybės Bajorų kaime tokį kapinyną (Kaišiadorių rajonas) aptiko Lietuvos senųjų šventviečių tyrinėtojas Vykintas Vaitkevičius, kuriam talkino Kaišiadorių muziejaus darbuotoja Augustina Grinkevičiūtė, keletas studentų ir moksleivių. Dabar ir Kernavėje turime tokį objektą.

ML. Kur tie mūsų protėviai tik nelaidojo savo mirusiųjų – po žeme, vandenyje ir net medžiuose.

G. Vėlius. Pagal vadinamąjį Sovijaus mitą išties buvo laidojama ir medžiuose. Turime tas vietas ir laidojimo būdus atsekti erdvėje ir laike – kur, kada ir kaip.

V. Šimėnas. Gintauto tėvelis Norbertas Vėlius rašė apie Sovijaus mitą, o sūnus gali įrodyti to mito atitikimą gyvenimo realybei.

ML. To ir palinkėsime. Bet tai gali būti padaryta jau vykdan kitus projektus. Tegul jų nestinga visiems archeologams.

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

KNYGŲ ISTORIJS IŠTAKOS

Pirmosios lietuviškos knygos ir jų autoriai

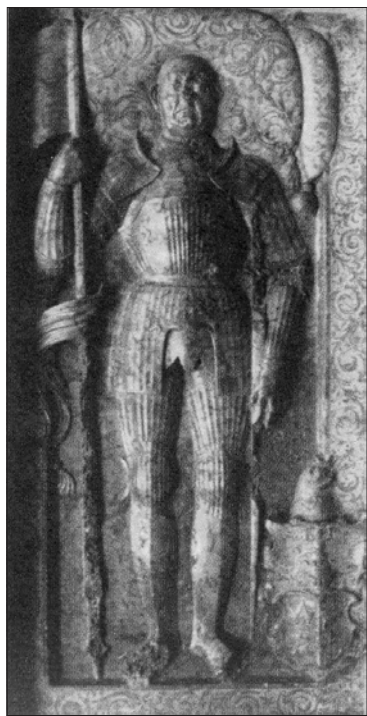
Algirdas ŽEMAITAITIS

Pabaiga, pradžia nr. 21

Tėsiame straipsnį apie 2009 metais pasirodžiusią žymaus lietuvių literatūros istoriko ir pedagogo Albino Jovaišo apybraižą „Jie parašė pirmąsias lietuviškas knygas“.

Jonas Bretkūnas

Jonas Bretkūnas gimė 1536 m. prie Frydlando, Bambolių kaime. Jis buvo žymiausias XVI a. Mažosios Lietuvos rašytojas. Mirė 1602 m. spalio 1 d. Karaliaučiuje, susirgęs maru. Motina



LDK kanclerio Alberto Goštauto antkapinis paminklas Vilniaus arkikatedros bazilikoje

buvo laisvoji prūsė, tėvas – suvokiejęs prūsas. Mokėjo gimtąsias prūsų ir vokiečių kalbas, jaunystėje išmoko ir lietuviškai. Iš pradžių veikiausiai mokėsi Frydlande, 1555 m., jau mokėdamas lotyniškai, įstojo į Karaliaučiaus universitetą studijuoti teologiją. 1556 m. pabaigoje išvyko į Vitenbergą, kur, 1557 m. sausį įstojęs į universitetą, tęsė ir baigė studijas. Dirbo Pietų Vokietijoje, o 1562 m. pradėjo klebonauti neturtingoje Labguvos parapijoje. Reikalai pagerėjo tik po to, kai 1587 m. jis vietoje mirusio B. Vileto buvo paskirtas į Karaliaučiaus lietuvišką parapiją. Čia jam buvo geresnės sąlygos ir literatūriniam darbui. Tiek, kiek Bretkūnas, nenuveikė nė vienas XVI a. lietuvių rašytojas ir vertėjas. Deja, ne viską jam pavyko išspausdinti. Didesnę pusę jo darbų – tai rankraščiai ir spėjami leidiniai. 1589 m. Karaliaučiuje pasirodė trys Bretkūno parengtos nedidelės lietuviškos knygos: *Giesmės duchaunos* (giesmynas, sudarytas Mažvydo *Giesmių krikščioniškų* pagrindu, atsisakant katalikiškos tradicijos giesmių), *Kancionalas nekurių giesmių* (apeiginių giesmių rinkinėlis su gaidomis) ir *Kolektos, arba Paspalitos maldos* (pirmoji lietuviška maldaknygė) ir Mažvydo *Parafrazis* (vertimas iš vokiečių kalbos, kaip reikia suprasti Viešpaties maldos

„Tėve mūsų“ kiekvieną teiginį). Šių knygų konvoliutas išliko tik Upsalos universitete Švedijoje.

Netrukus, 1591 m., Karaliaučiuje dviem dalimis, sujungtomis į vieną konvoliutą, išėjo stambus Bretkūno darbas *Postilė, tatau esti trumpas ir prastas išguldymas evangelijų, sakomųjų bažnyčioje*. Tai pirmas spausdintas tokio žanro (pamokslų) lietuvių prozos leidinys. Jis turi didelę reikšmę lietuvių bendrinės kalbos raidai, rašytinio stiliaus formavimuisi. *Postilėje* nesunkiai apčiuopiame ir lietuvių publicistikos bei visuomeninės-filosofinės minties užuomazgų. Joje pirmą kartą nuskamba tautinės vertės žadinimo motyvas. Autorius ragina žmones reikalauti tokių kunigų, kurie rašo lietuviškas knygas.

Svarbiausias Bretkūno darbas – visos Biblijos (ir Senojo, ir Naujojo Testamento) vertimas į lietuvių kalbą – nebuvo išleistas. Tai didelė skriauda lietuvių kalbai, literatūrai, kultūrai.

Biblijos vertimas į tautines kalbas XVI a. buvo vienas iš svarbiausių protestantizmo kultūrinių uždavinių. Biblijoje glūdėjo didžiulės grožinės literatūros versmės. Įvairiuose pasaulio kraštuose iš Biblijos, kaip iš neišsenkamo aruodo, daug menininkų ir rašytojų sėmėsi siužetų savo kūriniams. Bretkūnas pirmasis visa tai atkūrė lietuvišku žodžiu – ir pasakojimo formą, ir turinį. Po ilgų derybų, kurios vyko su pasaulietine ir bažnytine valdžia Bretkūnui stengiantis išleisti Bibliją, 1599 m. valdžia priėmė nutarimą atpirkti Bretkūno rankraštį, tačiau net ir po to ji nebuvo išleista.

Ką būtų davęs išspausdintas Bretkūno Biblijos vertimas lietuvių literatūrai, galime tik numanyti. Amžininkai skaudžiai jautė lietuviškos knygos stoką, apie tai rašė, bet Prūsijos valdžia ignoravo aukštesnius lietuvių šviesuomenės siekimus.

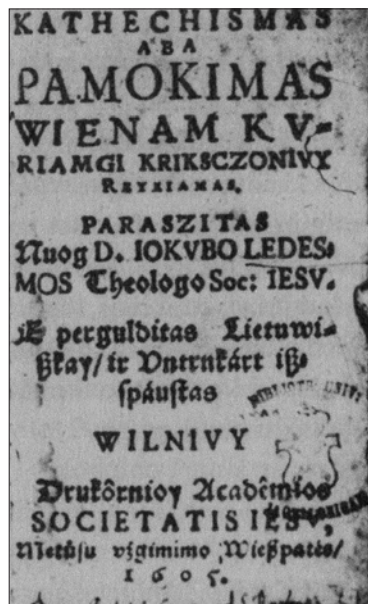
Bretkūno gyvenimą ir literatūrinę veiklą ilgą laiką tyrinėjo vokiečių kalbininkas Viktoras Falkenhanas (mirė 1987 m.). Jis dar 1941 m. parašė mokslų daktaro disertaciją tema *Lietuviškos Biblijos vertėjas Jonas Bretkūnas ir jo padėjėjai*.

Bretkūnas itin rūpinosi lietuvių raštijos reikalais. Savo lietuviškiems raštams aptarti jis rengdavo net konferencijas. Rašė ir vokiškai – šia kalba buvo pradėjęs savo tėvynės istorinę apybraižą *Prūsų krašto kronika* (žinomi tik jos fragmentai).

Jis padėjo tvirtus pagrindus lietuvių nacionalinės literatūros raidai Mažajoje Lietuvoje.

Mikalojus Daukša

Mikalojus Daukša – lietuvių raštijos atstovas Renesanso epochoje – (tarp 1527–1538 m. Bačėnuose prie Kėdainių – 1613 Varniuose), kilęs iš bajorų, buvo labai išsilavinęs žmogus, tačiau nėra žinių, kur ir kada baigė mokslus. Pirmoji tikslji jo biografijos data – 1570 m., kuomet jis tapo Krakų klebonu. 1572 m. buvo paskirtas Žemaičių kanauninku – kapitulos nariu. (Kapitula – prie vyskupo esanti dvasininkų kolegija). Tai pačiai kapitulai



Jokūbas Ledesma, Katechismas arba pamokimas vienam kuriamgi krikščioniui reikiamas, antraštinis lapas

Varniuose (miestelis buvo Žemaičių vyskupijos centras) priklausė ir anksčiau minėtas istorikas M. Strijkovskis, *Kronikos* autorius. 1576 m. Žemaičių vyskupu tapo Merkėlis Giedraitis, kuris rėmė Daukšos literatūrinę veiklą. 1580 m. Daukša paskiriamas Kražių koplyčios altarista (globėju), bet ir toliau lieka kanauninku bei Krakų klebonu. Giedraitis, stengdamasis sudaryti Daukšai geras materialines sąlygas literatūriniam darbui, 1592 m. vietoje Krakų parapijos paskyrė daug turtingesnę Betygalos parapiją. Mirus Giedraičiui (1609 m.) Daukša vienerius metus ėjo vyskupijos administratoriaus pareigas, taigi buvo aukščiausias pareigūnas vyskupijoje.

Lietuvių raštijos situacija XVI a. iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti paradoksali: Lietuvos piliečiai, daugiausiai bajorai, sukuria tautinę raštiją XVI a. viduryje už Lietuvos ribų – Mažajoje Lietuvoje, tuo tarpu pačioje tėvynėje lietuviškos knygos pradėdamos leisti tik XVI a. pabaigoje. Tačiau tai nulėmė istorinės aplinkybės – protestantai atskilo nuo katalikų.

Mažvydinė humanistų karta iš Lietuvos (M. Liuterio pasekėjai) turėjo pasitraukti dėl katalikų spaudimo. Patys katalikai lietuviškų raštų svarbos tuo momentu dar nebuvo suvokę. Šimtmėčiui perlūžus į antrąją pusę, Lietuvos didikai Radvilos politiniais sumetimais sukuria Kalvinistų Bažnyčią, tačiau kurį laiką ji tarnauja aukštuomenės interesams ir remiasi ne lietuvių, o lenkų bei lotynų kalbomis. Ir tik XVI a. pabaigoje lietuvių kalba pagaliau išsikovoja pripažinimą tiek katalikiškoje, tiek kalvinistiškoje Lietuvos kultūros šakoje. Iškyla stambiausia lietuvių raštijos figūra renesanso epochoje – Daukša.

1595 m. Vilniaus universiteto spaustuvėje išėjo Daukšos iš lenkų kalbos verstas ir parengtas *Katekizmas*. Jo autorius – ispanas jėzuitas Jokūbas Ledesma (1522–1570). Kaip *Katekizmo* tęsinys išspausdintas to paties autoriaus darbas, kurį Daukša pavadino „Trumpas būdas pasisakymo, arba išpažinimo, nuodėmių“. Tai ne trumpi, o išsamūs aiškinimai, kad



Jokūbo Ledesmos Katechismo puslapis su Jėzaus Draugijos ženklu

žmogus tik tada galės eiti išpažinties, kai save giliai išanalizuos, suvoks ir pažins. *Katekizme* išspausdintos dvi giesmės lietuvių kalba – pirmosios Didžiojoje Lietuvoje.

Versdamas Daukša daug ką praleido, pakeitė, praplėtė prieš akis turėdamas lietuvių skaitytoją. Taip pat užsimenama apie pagoniškuosius tikėjimus bei papročius: ugnies, Žemynos, Medinės, Perkūno garbinimą, šventuosius medžius ir alkus, žyniavimą ir burtus. Vertimo leksika turtinga, literatūrinėje kalboje įtvirtinamos kultūrinio gyvenimo sąvokos *mokytojas, skaitytojas, įkvėpimas, išmintis, gydytojas, vietininkas* ir kt.

Katekizmas yra pirmoji išlikusi lietuviška knyga, išleista Lietuvos valstybėje. Vienintelis jos egzempliorius saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje.

Neblėstančią literatūrinę šlovę Daukšai pelnė kitas jo darbas – lenkų autoriaus Jokūbo Vujeko (1547–1597) pamokslų rinkinio vertimas į lietuvių kalbą, išleistas 1599 m. Vilniaus universiteto spaustuvėje. Jis vadinasi *Postilla Catholica. Tai est: Išguldymas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir szwętes per wissus metus*. Tai didelio formato 642 puslapių veikalas, kuriame 111 pamokslų. *Postilė* turi penkis originalius priedus: Daujoto-Labunauskio lotynišką ketureilį, skirtą M. Giedraičio herbui; to herbo grafinis vaizdas; aštuonių eilučių lotynišką epigramą, adresuotą taip pat M. Giedraičiui (jį sukūrė Daujotas-Labunauskis); lotynišką Daukšos prakalbą į M. Giedraitį; garsiąją Daukšos „Prakalbą į malonųjį skaitytoją“, parašytą lenkiškai.

Vertimo leksikos turtingumas atitinka renesanso epochos gražios kalbos supratimą. Daukšos kalboje daug įvairių leksikos klodų, tiek buitinės, tiek filosofinės. Visuomeniniu atžvilgiu reikšmingiausia Daukšos literatūrinio palikimo dalis yra publicistinė-filosofinė „Prakalba į malonųjį skaitytoją“. Tai keturių puslapių kūrinys, nukreiptas prieš bajorijos sulenkėjimą, karštai ginantis gimtosios kalbos teises. Tautinės kalbos ugdymo pastangos lydėjo Renesanso kultūrą daugelyje šalių: Italijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Lenkijoje.

Lietuvoje XVI a. dar buvo gajė viduramžiška pažiūra, kad tauta – tai didikai ir bajorai. Apie liaudį nebuvo galvojama. Tauta dažnai tapatinama su valstybe, t. y. lėmė ne etninė, bet indigenato (pilietinė) priklausomybė. Daukša iškėlė visai naują, renesansinę požiūrį į kalbą. Tautos sąvoką jis apibrėžė šiais kriterijais: 1) bendra teritorija – *tėvų žemė*; 2) istoriškai susiformavę *vienodi papročiai*; 3) *ta pati kalba*. Kalbą jis laikė svarbiausiu tautos požymiu. Kalbos išaukštinimui paskyrė pakiliausius žodžius. Daukša įtikinėjo, kad lietuviai bajorai privalo vartoti savo kalbą, gėdino tuos, kurie ją užmiršta. Jis lietuviškos raštijos kūrimą suprato ne vien tik kaip Dievo mokslo skleidimą, bet kartu ir kaip valstybės stiprinimą. Tai nėra abstraktus samprotavimas, o aiškiausia užuomina į Lietuvoje susidariusią padėtį, kuriai Daukša nepritarė. Lietuva jau turėjo savo įstatymus. Jam, be abejo, buvo žinomas Trečiasis Lietuvos Statutas (1588), bet jis parašytas rusėnų kalba.

Taigi skatinama gimtąją kalbą vartoti plačiau. Daukša nestojo prieš kitas Lietuvoje vartojamas kalbas. Apie tai jis rašo labai aiškiai: „Visa tai sakau ne tam, kad peikčiau kitų kalbų mokėjimą ir vartojimą (tai visados visų žmonių buvo ir tebėra vartojama ir giriama), ypač lenkų kalbos, kuri, mūsų Didžiajai Kunigaikštystei mielai susijungus su garsinga Lenkijos valstybe, virto lyg ir gimtąja. Aš tiktai smerkiu mūsų gimtosios lietuvių kalbos apleidimą, kone išsižadėjimą ir bodėjimąsi ją“.

„Prakalboje“ aiškiai atsispindi demokratiškas Daukšos nusiteikimas. Principinės reikšmės turi jo pareiškimas, kad tautą sudaro ne tik bajorija, bet ir liaudis. „Kaip paprasti žmonės supras, kas gera ir išmintinga, jeigu tas (t. y. kunigas), kuris turi juos mokyti, jų kalbos arba nemoka, arba ja bjaurisi <...>. Pasigailėkime mūsų pačių kraujo, kuris džiūsta dėl barbariškos ganytojiško darbo padeties. Pasigailėkime mūsų pačių kūno dalių (nes mes sudarome vieną kūną ne vien Kristuje, bet ir Tėvynėje). Bajoras Daukša paprastus žmones laiko „mūsų pačių krauju“, „mūsų pačių kūno dalimis“, tos pačios tėvynės „vienu kūnu“.

Lietuvoje XVI a. pagrindinių konfesijų – katalikų ir protestantų – santykiai buvo palyginti tolerantiški. Prieštaravimai tarp jų ypač paaštrėjo XVI a. pabaigoje įsigalint Kontrreformacijai. Katalikiški Daukšos leidiniai ne tik stiprino katalikybę Lietuvoje, bet paskatino Lietuvos protestantus (kalvinistus) pradėti leisti lietuviškas knygas.

Merkėlis Petkevičius (apie 1550–1608 Vilniuje), kilęs iš senos bajorų giminės, mokesčių rinkėjas, Vilniaus žemės teismo raštininkas. 1598 m. Vilniuje įsteigė spaustuvę ir joje išleido dvi knygas: vieną lenkų autoriaus apie apaštalo Pauliaus mokymą, kitą – paties parengtą dvikalbį evangelikų reformatų (kalvinistų) katekizmą lenkišku pavadinimu *Lenkiškas drauge su lietuvišku katekizmas* išleido savo lėšomis. Tai pirmoji lietuviška kalvinistiška knyga. Ji išversta iš lenkiško kalvinistų katekizmo, išleisto 1594 m. Vilniuje. Jame yra pateiktas namų apeigų aprašymas,

Nacionalinės patentinės sistemos kūrimo dvidešimtmetis: kur mes esame ir kur einame?

Daiva URBAITYTĖ
Bendrųjų reikalų skyriaus
vyr. specialistė

Lapkričio 14-oji diena – neįtraukta į Lietuvos istorijos atmintinų dienų sąrašą, tačiau ji yra svarbi šalies intelektinės nuosavybės apsaugos sistemai, ypač verslui ir mokslo visuomenei, t. y. tiems žmonėms, kurie dalyvauja inovacinėje veikloje ir žinių ekonomikos kūrimo, – teigia Valstybinio patentų biuro direktorius Rimvydas Naujokas.

Lietuvos patentų istorija prasideda 1922 m., tačiau lyginant su kitomis pasaulio valstybėmis turi ne mažesnę patirtį. Tarpukario laikotarpiu Lietuva jau turėjo pagrindinius pramoninės nuosavybės apsaugos įstatymus: „Išradimų ir patobulinimų apsaugojimo įstatymą“ (1928 m.), „Įstatymą prekių ženklams saugoti“ (1925 m.), jos teritorijoje galiojo „Fabrikinių piešinių ir modelių nuosavybės teisės įstatymas“. Įdomu, jog Lietuvoje tuo laikotarpiu išradimus bei prekių ženklus registravo žymiausias JAV, Vokietijos, Prancūzijos verslo kompanijos. Iki 1990 m. nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje intelektinės kūrybos rezultatų apsauga nustatyta TSRS normatyviniuose aktuose.

1990 m. kovo 11 d. atkūrus nepriklausomybę susirūpinta pramoninės nuosavybės apsauga, nes, pasak Valstybinio patentų biuro (VPB) direktoriaus R. Naujoko, „savas patentas kaip ir savas pinigas yra nepriklausomos valstybės suvereniteto atributas“. Netgi Sąjūdžio metu buvo grįžtama prie to paties klausimo: „Kokia išradimų apsaugos forma turėtų būti Lietuvoje?“ Dar 1989 m. Laikinasis kūrybinis kolektyvas parengė „Išradymo ir patentinės licencinės veiklos organizavimo Lietuvoje koncepciją ir įstatymo metmenis“.

1991 m. balandžio 12 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė įsteigė Nacionalinę patentų tarnybą – Valstybinį patentų biurą (www.vpb.gov.lt). Tų pačių metų balandžio 21 d. VPB direktoriumi paskirtas Rimvydas Naujokas, kuris šandien puikiai prisimena tuos 1990–1991 metų įvykius. Pasak Pasaulinėje intelektinės nuosavybės organizacijoje, Europos patentų organizacijoje ir ES Vidaus rinkos derinimo tarnyboje (prekių ženklai ir dizainui) Lietuvą atstovaujančio R. Naujoko, „išsikovojus nepriklausomybę, Lietuvos Respublikoje tebegaliojo TSRS patentai ir autorystės liudijimai, t. y. dokumentai, veikiantys visoje TSRS teritorijoje“. Taigi, Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe, buvo ypač svarbu žengti drąsų žingsnį ir užtikrinti intelektinės nuosavybės apsaugą ne tik vietos rinkoje, bet ir kitose valstybėse bei parodyti pasauliui, kad turime tokias pat galimybes plėtoti pramoninės nuosavybės apsaugą kaip ir kitos valstybės. Taigi buvo „žengti tik pirmieji nedrąsūs žingsniai“. Jau 1990 m. lapkričio mėn. LRV nutarimu „Dėl intelektinės techninės kūrybos rezultatų valstybinės apsaugos“ Mokslo ir studijų departamentui buvo pavesta formuoti bendrą Respublikos patenti-



Trys organizacijos, vienijančios valstybinį patentų biurą: EPO (Europos patentų tarnyba), WIPO (Pasaulinė intelektinės nuosavybės organizacija), OHIM (Vidaus rinkos derinimo tarnyba (prekių ženklai ir dizainai))

nę politiką, kurią nuo 2000 metų vykdo LR Teisingumo ministerija.

Per dvidešimt Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės metų padaryta tikrai daug: įsteigti keturi pramoninės nuosavybės registrai, priimti visi intelektinės nuosavybės teisės aktai, ratifikuotos pagrindinės sutartys, galioja apie 6 000 patentų, 60 tūkst. prekių ženklų, apie 1 500 dizainų.

Žinoma, intelektinės nuosavybės apsaugos kelio 20-metis buvo toks pat vingiuotas, kaip ir pačios Lietuvos. Lietuvos mokslui ir verslui reikėjo persiorientuoti į išradimų apsaugą patentais, o ne autorystės liudijimais, bei sukurti nuo Maskvos nepriklausomą patentinės informacijos sistemą.

Valstybinio patentų biuro direktoriaus pavaduotojas Žilvinas Danys teigia, jog „akivaizu, kad šiuolaikiniai reikalavimai, technologinė pažanga neaplenkia Valstybinio patentų biuro. Taigi nuo pat institucijos veiklos pradžios supanti tarptautinė aplinka suformavo tam tikrą institucijos kultūrą, požiūrį į pareiškėjų poreikį saugoti savo pramoninės nuosavybės teises ekonomiškai efektyviau, taikant paprastesnes procedūras“. Elektroninės valdžios technologijų plėtra tapo vienu iš pagrindinių VPB prioritetų planuojant savo veiklą. Jau prieš dešimtmetį pradėtos diegti automatizuotos paraiškų priėmimo, nagrinėjimo ir saugojimo technologijos suformavo technologinę aplinką, leidusią integruotis į Europos patentų tarnybos duomenų perda-

Pasaulinės intelektinės nuosavybės organizacijos (WIPO), Europos patentų tarnybos (EPT), ES Vidaus rinkos derinimo tarnybos (prekių ženklams ir dizainui) (OHIM), Europos Sąjungos Komisijos bei VPB tinklalapiuose yra pasiekiamas kiekvienas Lietuvoje ir visame pasaulyje apsaugotas technologinis sprendimas, ženklas ar grafinis vaizdas. Kitas žingsnis, kurį jau žengia Valstybinis patentų biuras, tai – visų atliekamų VPB veiksmų pasiekiamumas elektroninėje erdvėje iki 2014 metų. Patentinių ir kitų paraiškų elektroninis padavimas, prašymų, apeliacijų ir protestų elektroninis priėmimas ir nagrinėjimas yra svarbiausi iššūkiai, kurie lemia VPB veiksmų diegiant naujas informacines sistemas bei technologijas. Išorės paslaugų tobulinimas, žinoma, lemia ir VPB vidaus procesus – naujos kokybės, veiklos efektyvumo paieškas. Viena iš priemonių veiklos efektyvumui ir kokybei didinti yra visiškas dokumentacijos srauto automatizavimas, elektroninio dokumento naudojimas, elektroninio parašo įdiegimas.

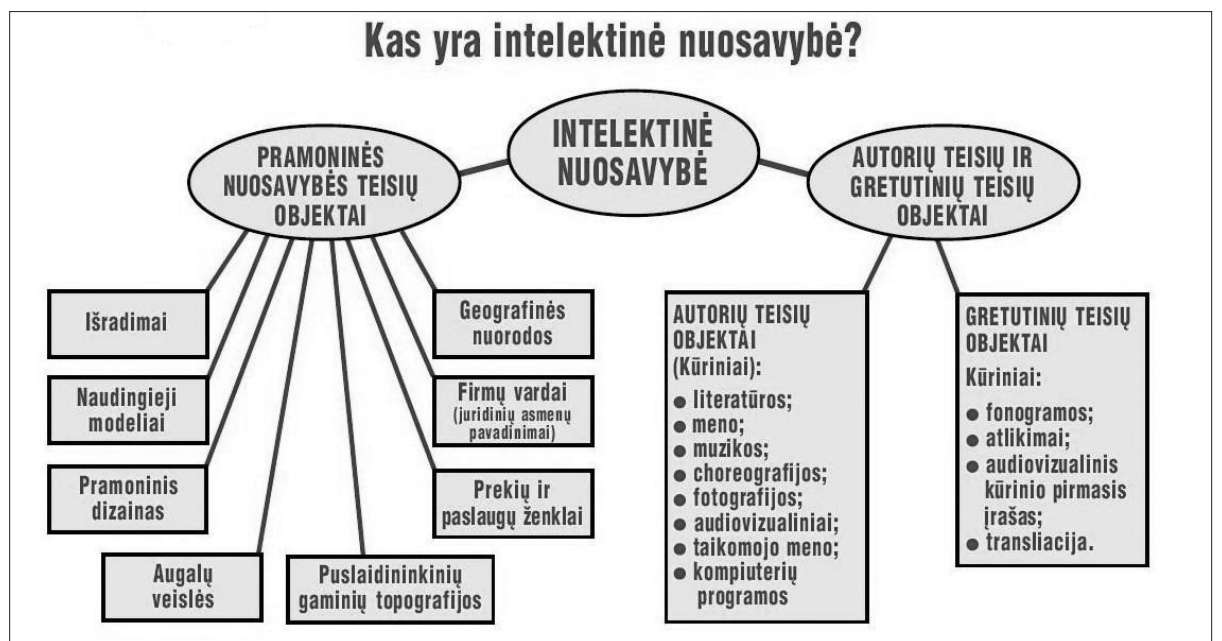
Teisingumo ministerijos viceministras Gytis Andrulionis pažymi, kad nors Valstybiniam patentų biurui 2011 m. sukaks tik 20 metų, pati sistema pradėta kurti 1922 m. LR Vyriausybės programos ketvirtos dalies nuostatose numatyta iki 2012 m. sustiprinti valstybinį pramoninės nuosavybės objektų (išradimų, dizaino, prekių ženklų ir puslaidininkinių gaminių topografiją) apsaugos įteisinti. Įgyvendinant šias nuostatas buvo parengti ir šiuo metu Seime svarstomi teisės aktų projektai, kuriais siekiama palengvinti patentinių patikėtinių paraiškų padavimo ir patentų išdavimo procedūras, taip pat inicijuoti teisės aktų pakeitimai, sudarysiantys sąlygas modernizuoti prekių ženklų registravimo procedūras. Siekdama skatinti patentuoti bei palengvinti mokesčių

institucijas registruoti pramoninės nuosavybės objektus, šiais metais inicijuoti teisės aktų pakeitimai, kuriais siūloma išplėsti mokesčių lengvatas ir nustatyti mažesnius mokesčius už tam tikrus veiksmus, įteisinant pramoninę nuosavybę.

Vykdamas ekonominę reformą ir einant į rinkos ekonomiką labai svarbu turėti stiprią pramoninės nuosavybės objektų, ypač išradimų, apsaugą. Vyrauja nuomonė, kad gerai išplėtotą patentinę sistemą nenaudinga besivystančioms šalims, nes visi jos privalumai tenka užsienio kapitalui. Daug pavyzdžių šią nuomonę paneigia. Pavyzdžiui, 1975 m. Taiwanui modernizavus savo patentinius įstatymus, ėmė sparčiai augti užsienio bei nacionalinių patentų paklausa, didėjo eksportas. Į Lietuvą po ilgalaikės okupacijos dėl ribotų gamtinių išteklių net ir šandien nuolat įvežamos naujos technologijos, padedančios plėtoti į eksportą orientuotas ūkio šakas. Tai viena iš klestinčios ekonomikos sąlygų, kuria reikia vadovautis siekiant išvengti skaudesnių krizės padarinių.

1992 m. gegužės 20 d. priimtas Vyriausybės nutarimas Nr. 362 užtikrina tarybiniais laikais įgytų teisių į išradimus, prekių ženklus, pramoninį dizainą tęstinumą nepriklausomoje Lietuvoje.

Lietuvos Respublika jau 1992 m. tapo Pasaulinės intelektinės nuosavybės organizacijos (WIPO) nare. 1993 metais Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Lietuvos Respublikos prekių ir paslaugų ženklų įstatymą, 1994 metais Patentų įstatymą, o tų pačių metų vasario 21 d. Lietuva prisijungė prie Paryžiaus Konvencijos dėl pramoninės nuosavybės apsaugos. 2009 metais sukako 15 metų nuo Paryžiaus Konvencijos įsigaliojimo Lietuvoje, bei 5 metai, kai Lietuva tapo visateise Europos patentų konvencijos (EPK) nare. Daugiau nei prieš 100 metų pasirašyta Paryžiaus konvencija išlieka



Schemoje pavaizduota „Kas yra intelektinė nuosavybė?“

studentams, verslo visuomenei. Labai svarbu pažymėti, kad Lietuvos Respublikoje saugomos pramoninės nuosavybės išimtinės teisės tapo priemonėmis užsienio suinteresuotiems asmenims naudojantis espa@cenet, RegisterPlus, Inpadoc, PatentScope ir kitomis informacinėmis sistemomis.

naštą išradėjams ir dizaineriams, Lietuvos Respublikos Vyriausybė nuo 2000 m. nustatė 50 proc. mokesčių nuolaidas pavieniams išradėjams ir dizaineriams, išradimus ir pramoninį dizainą registruojantiems savo vardu.

Plėtojant inovacijų plėtrai palankią aplinką, skatinant verslą ir mokslo

pamatinių ir reikšmingiausių susitarimų plėtojant bei skatinant intelektinės nuosavybės apsaugą ne tik Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje.

1997 m. Lietuvos Respublika tapo Nicos sutarties dėl tarptautinių prekių

Pirmosios lietuviškos knygos ir jų autoriai

■ Atkelta iš 14 p.

maldos, o svarbiausia – giesmynėlis (55 giesmės be gaidių ir 6 sueiliuotos Dovydo psalmės). Sudarytojas savo lenkiškoje prakalboje panašiai kaip ir Daukša rūpinasi, kad ir paprasti žmonės galėtų supranta kalba skaityti mokslą apie Dievo valią. Jis pabrėžė mokslo svarbą – tiek suaugusiems, tiek vaikams. Šiaip reformatai buvo labai įsitraukę į polemines literatūros leidimą, dažniausiai lenkų, rečiau – lotynų kalba.

Jokūbas Morkūnas (apie 1550 – po 1611, greičiausiai Vilniuje), Vilniaus spaustuvininkas, knygų pirklys, knygrišys, kalvinistas. Jo spaustuvė veikė XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje; spausdino knygas daugiausiai lenkų, lotynų, net vokiečių kalbomis, kurių tematika susijusi su katalikų ir protestantų polemika. Vieną labai reikšmingą knygą Morkūnas išleido lietuvių kalba.

Tai stambios apimties pamokslų rinkinys, pavadintas *Postilė lietuviška* <...>, išėjęs 1600 m. Vilniuje. Neaišku, ar spaustuvininkas ją iš lenkų kalbos vertė visą ar tik dalį. Lietuviškoje pratarmėje „Kožnamui krikščioniškam žmogui“ ir baigiamajame žodyje „Top, kursai skaitė“ Morkūnas liepia klausyti Dievo bei vykdyti jo valią. Knyga skiriama savarankiškai namuose skaitantiems bajorams ir ūkininkams.

Abiejų reformatų knygų kalba nepriylgsta Daukšos leidiniams, jose gausu korektūros klaidų, barbarizmų, ypač lenkiškų.

1605 m. Vilniaus universiteto spaustuvėje antrą kartą išleidžiamas Jokūbo Ledesmos *Katekizmas*, vertėjas nežinomas. Anoniminis vertėjas turėjo tikslą duoti Vilniaus vyskupijai aukštaitišką tekstą vietoje Daukšos „žemaitiško“. Daukša rašė ne žemaičių, bet vakarų aukštaičių šiauliečių tarme, t. y. vidu-

riniu lietuviškų raštų kalbos variantu. Savo pratarmėje vertėjas pažymi, kad yra Daukšos vienmintis ir vykdo tą pačią lietuvių raštijos ugdymo programą. Vertimo lygis geras, sintaksė sklandi, kalba palyginti gryna, nevengta liaudiškų posakių. Tai yra pirmoji Lietuvos valstybės centro, Vilniaus krašto, kalbos variantu išspausdinta knyga.

Simonas Vaišnoras (apie 1545 Varnių apyl. – 1600 Ragainėje) trejus metus kunigaikščio lėšomis studijavo Karaliaučiaus universitete, nuo 1576 m. iki mirties buvo Ragainės klebonas. 1600 m. Karaliaučiuje pasirodė jo iš lotynų kalbos išversta knyga *Žemčiuga teologiška*. Joje aiškinami pagrindiniai Liuterio ir Melanchtono teiginiai, kritikuojamos katalikų pažiūros bei apeigos. Leidinys turi tris pratarmes: vieną Vaišnoro lotynišką, kuria ši knyga dedikuojama Prūsijos kunigaikščiui Jurgiui Frydrichui, ir

dvi lietuviškas, parašytas Zacharijo Blotno vyresniojo ir paties Vaišnoro. Lotyniškoje pratarmėje autorius kaltina popiežius, kad jie nepaiso Jėzaus Kristaus mokymo, išpuiko, pasisavino ir dvasinę, ir pasaulietinę valdžią. Savo vertimu Vaišnoras norįs padėti Prūsijos lietuviams sustiprėti tikros evangelijos šviesoje.

Zacharijas Blotnas vyresnysis (apie 1556–1602) buvo Tilžės lietuvių parapijos klebonas, kartu su kitais, kaip ir Vaišnoras, redagavo Bretkūno vertimų rankraščius. Savo pratarmėje „Skaitytojop“ („Skaitytojui“) pabrėžia mintį, kad lietuvių raštų kalba tobulės, ir, kad lietuvių kalba bus gerbtina.

Vaišnoras savo pratarmėje „Tikram katališkam [graikų k.: visuotiniam, bendram] skaitytojui sveikatos“ visus lietuviškų knygų vertintojus skirsto į keturias rūšis. Tai pirmas viešas lietuvių raštijos kritikos žingsnis.

Vaišnoro ir Blotno mintys apie lietuvių raštijos kritiką atspindi tuo metu vykusias diskusijas, kai kalbos mokovai susirinkdavo svarstyti spaudai rengiamų rankraščių. Keliama kritikos etikos problema, reiškiamas rimtas susirūpinimas lietuviška knyga bei šviesesnės ateities troškimas.

Reikia pažymėti, kad Jovaišo knyga pasižymi puikiu kalbos stiliumi, lengvai skaitoma, visai nėra korektūros klaidų. Tačiau kai kur (p. 121, 126, 127, 132) rašoma *lietuvių liuterony pastoriai* (lietuvininkai niekada savo kunigų pastoriais nevadino), nors duota nuoroda į prof. Domo Kauno knygą (*Mažosios Lietuvos knyga*, 1996), kurioje – tik kunigai.

Šią įdomią knygą, kuri yra vaizdžiai susieta su Lietuvos istorija, būtinai turėtų perskaityti moksleiviai, studentai, inteligentai ir visi, kurie domisi senąja lietuvių raštijos istorija.

Nacionalinės patentinės sistemos kūrimo dvidešimtmetis: kur mes esame ir kur einame?

■ Atkelta iš 15 p.

ir paslaugų klasifikacijos ženklams registruoti nare. Šie metai buvo ypatingi ir tuo, kad VPB buvo paduota 25-tūkstantoji prekių ir paslaugų ženklų paraiška. 1999 m. Lietuvos technikos bibliotekoje įkurtas Patentinės informacijos centras. 2000 m. Valstybiniame prekių ir paslaugų ženklų registre buvo įregistruotas 40-tūkstantasis prekių ženklas. Sunku pasakyti, ar tai iškalbingi skaičiai, tačiau po jais slepiasi nuosirdus VPB specialistų darbas kuriant pramoninės nuosavybės apsaugos sistemą.

2003 m. VPB paduota 2500-oji patentinė paraiška. 2004 m. gruodžio 1 d. Lietuvai tapus EPK nare, Europos patentų tarnyba (EPT) išduoda Europos patentus, pareiškėjo pasirinkimu galiojančius ne tik Lietuvoje, bet ir kitose Europos patentų organizacijos šalyse narėse: visose 27 Europos Sąjungos valstybėse narėse bei Islandijoje, Kroatijoje, Makedonijoje, Lichtenšteine, Monake, Norvegijoje, San Marine, Serbijoje, Šveicarijoje ir Turkijoje. Europos patentų sistemoje dabar dalyvauja 38 šalys narės. Šiuo metu deramasi dėl Europos patentų sistemos išplėtimo į Maroką.

Nors patentinės informacijos sistema ne mažiau svarbi kaip ir teisių užtikrinimas, bet gerai veikiančioje registracijos sistemoje labai svarbus

yra pramoninės nuosavybės objektų savininkų teisių užtikrinimas.

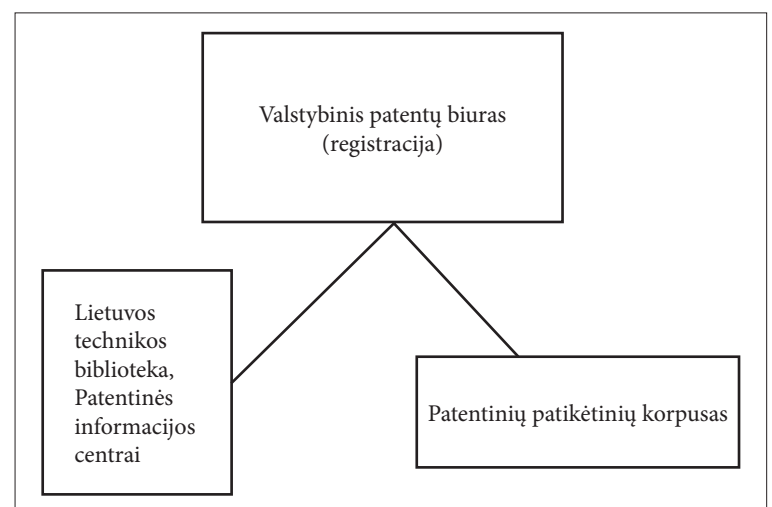
Pasak Valstybinio patentų biuro direktoriaus pavaduotojos Linos Mickienės, „stipri intelektinės nuosavybės apsauga yra šalies ekonominio vystymosi pagrindas“. Viena iš sudėtingiausių šiuolaikinio vystymosi problemų yra ta, kad verslas suinteresuotas vykdyti inovacinę veiklą tik tiek, kiek paskui tai taps jo išimtinė nuosavybė. Tai apima svarbius mokslo darbus. Galime daryti išvadą, kad inovacijų apsaugos įrankis, užtikrinantis nuosavybės (išimtinę) teisę, yra patentas, galintis tapti sudėtinė dalimi siekiant įgyvendinti verslo tikslus.

Šalies prioritetas: aukštųjų technologijų kūrimas ir jų pritaikymas verslo srityje?

Nors šalies valdžia teigia, kad aukštųjų technologijų kūrimas ir jų pritaikymas verslo srityje yra jos prioritetas, ūkio analitikai jau ne vienerius metus kalba apie inovacijų sektoriaus skurdumą. Svarbu sukurti sistemą, skatinančią aukštąsias mokyklas ir mokslinių tyrimų įstaigas patentuoti komercinę ar strateginę reikšmę turinčius išradimus ir savo jėgomis arba su partneriais juos komercializuoti. Deja, licencijavimo ir technologijų perdavimo srityje Lietuva neturi gilių tradicijų. Po II pasaulinio karo atsirado visiškai naujas požiūris į pramoninės nuosavybės teises ir patentavimą. Iš-

radimas buvo saugomas išduodant autorystės liudijimą, o su apsauga susijusios teisinės priemonės neleido išradimams ir kitoms pramoninės nuosavybės teisėms rinkoje dalyvauti kaip prekėms. Per 50 metų trukusią planinę ekonomiką, konkurencija ir mintys apie inovacijas buvo slopinamos. Daugeliu atvejų, pramoninės nuosavybės naudojimo teisę turėdavo valstybė, bet ne konkretus išradėjas, kuris tuos išradimus sukūrė. XXI amžiuje požiūris į licencijavimą pamažu pradėjo keistis. Beveik 80 proc. visų techninių sprendimų atskleidžiama patentuose. Todėl labai svarbu, kad įmonės apie techninius sprendimus turėtų kuo daugiau žinių, kad būtų galima gauti kuo naudingesnės informacijos. Daugeliu atvejų informacija apie pramoninę nuosavybę skelbiama oficialiuose biuleteniuose ir išradimų aprašymuose – tai gali būti lemiamas veiksnys formuojant įmonės komercinę politiką. „Patentinės švaros“, dar vadinami „patentinio grynumo“ tyrimai daugiausia atliekami norint sužinoti, ar nėra kludančių patentų, kai norima produkciją eksportuoti į kitas šalis arba ją parduoti savo šalies rinkoje.

Minint nacionalinės patentinės sistemos kūrimo dvidešimtmetį, svarbu atkreipti dėmesį, kad tai sukūrė ne kažkokios elektrų varančios jėgaitės, ne specialūs įrenginiai, o šios sistemos dalyviai. Per 20 metų sukurta sistema susideda iš trijų „kolonų“:



AIPPI Lietuvos grupės prezidentas Marius Jakulis Jason:

1993 metais kaip savarankiška organizacija buvo įsteigta „Tarptautinės intelektinės nuosavybės apsaugos asociacijos“ (sutrumpintai AIPPI) Lietuvos grupė, vienijanti visus, suinteresuotus intelektinės nuosavybės apsaugos sistemos tobulinimu, dirbančius intelektinės ir patentinės teisės srityse bei besidominčius intelektinės nuosavybės apsaugos problemomis.

Grupė aktyviai dalyvavo tobulinant intelektinės nuosavybės apsaugos sistemą, teikė pasiūlymus dėl įstatymų taikymo, ruošiant intelektinės nuosavybės apsaugos santykius reglamentuojančius Lietuvos Respublikos įstatymus ir kitus teisinius aktus, taip pat Lietuvos Res-

publikos prisijungimo prie tarptautinių konvencijų klausimais.

AIPPI Lietuvos grupė kartu su Valstybiniu patentų biuru suorganizavo tris Baltijos Pramoninės nuosavybės apsaugos konferencijas 1995, 2001 ir 2007 metais bei aktyviai dalyvavo kitų Baltijos šalių AIPPI grupių organizuojamose konferencijose.

Šiuolaikinės visuomenės poreikiams patenkinti neužtenka natūralių išteklių, todėl ieškoma naujų rezervų, kurie sukuriama pasitelkiant žmogaus intelektą. Ši tikslą ir padeda įgyvendinti intelektinė nuosavybė.

Tai, ką turėjome vakar, turime šiandien, o ką turime šiandien, turėsime ir rytoj.

Mokslo Lietuva

Vyriausiasis redaktorius Gediminas Zemlickas
Stilistės Živilė Račkauskienė, Eglė Nešukaitytė
Dizainerė Giedrė Sperskaitė

Patarėjai: Antanas Kulakauskas, Jonas Puodžius,
Alfonsas Ramonas, Juras Ulbikas, Edmundas Kazimieras Zavadskas.
Redakcijos adresas: J. Basanavičiaus g. 6, 01118 Vilnius
El. paštas: mokslolietuva@takas.lt, tel. (8 5) 212 1235.
Laikraštis internete: <http://mokslasplus.lt/mokslo-lietuva>

Redakcija gerbia savo autorių nuomonę ir mintis, net jei ne visada joms pritaria. Perspausdinant ar naudojant laikraščio „Mokslo Lietuva“ ir jo internetinio puslapio <http://mokslasplus.lt/mokslo-lietuva> paskelbtą medžiagą būtina nuoroda į „Mokslo Lietuvą“. Laikraštis platinamas tik prenumeratoriams ir redakcijoje.

ISSN 1392-7191
Leidžia
UAB „Mokslininkų laikraštis“
SL Nr. 169
Spausdino
UAB „Sapnų sala“
S. Moniuškos g. 21, 2004 Vilnius
Tiražas 550 egz.